

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Nagy Pál

„Cigánykannibalizmus”: önvád és metafora

*Szepsi a cseh–magyar impériumváltás
árnyékában, 1927–1940*

Bevezetés

Szepsi községben 1927-ben, rablógyilkosság gyanúja miatt helyi cigányokat tartóztattak le. A kihallgatások során felmerült, hogy az előző négy esztendőben több bűncselekményt is elkövettek. Két évig tartó vizsgálat után 1929-ben hat gyilkosság, illetve rablógyilkosság vádjával 14 cigányt állítottak törvényszék elé, és két hónapig tartó tárgyalás után el is ítélték őket. Amikor az első bécsi döntést (1938) követően a trianoni békével Magyarország visszakapta Csehszlovákiához került területének egy részét (a Kassa közelében fekvő Szepsit¹ is), az egykori elítéltek közül akkor még börtönben lévő négy cigány férfi ügyét 1940-ben újratárgyalták.²

Jelen dolgozatban részben forráskritikai, részben sajtótörténeti elemzéssel mutatom be, hogy a kassai per szereplőinek ügyében szerteágazóan jelen volt ugyan az emberevés feltételezése, ám a törvényszéki tárgyaláson nem szerepelt a vádpontok között, be sem került a vádiratba, és a tárgyalás során a törvényszéki elnök nem is engedte szóba hozni

¹ A Boldva folyó völgyében fekvő település szlovák neve *Moldava nad Bodvou*, ezért nevezték a cigányokat a korabeli sajtóban mold(a)vai és Boldva-völgyi cigányoknak is.

² A szepsi cigányok történetének megismerése és feldolgozása évekre szóló, rendkívüli kutatói kihívás, kiterjedt, szerteágazó feladat. Rengeteg elvarratlan szál, külön tanulmányokba vagy kismonográfiába kívánczoló történeti, néprajzi, kriminológiai, jogszociológiai, jogantropológiai és pszichológiai elágazás és többféle módszer együttes alkalmazását igénylő résztema adódik, amelyeket szükséges tisztázni. A szepsi cigányokról szóló sajtócikkek évekig tartó összegyűjtése után 2008–2009-ben több hónapig kutattam Kassán, a Štátny Archívban.

a kannibalizmust. Kitérek továbbá az antropofágia legfontosabb történeti összefüggéseire, a kassai ügy hátterére, röviden bemutatva azokat a tényezőket, amelyek ahhoz vezettek, hogy a kassai per a modern tudományos gondolkodásban is „emberevő” perként jelenik meg. A jelen tanulmánynak tehát több egymással is szorosan érintkező síkja van: 1.) a konkrét per bemutatása, azaz a szepsi cigányok milyen bűncselekményeket követek el valójában?; 2.) a cigánykannibalizmus kérdésköre, azaz az emberevés mint deliktum; 3.) ami tulajdonképpen elválaszthatatlan az előítéletesség és tömegpszichózis problémájától; 4.) a büntethetőség és erkölcsi megítélés kérdése; 5.) valamint az ember-evési vád mint politikai manőverek tétje (a cseh–magyar impériumváltás egyik kérdésköre), egy olyan dimenzió, amelyben megjelennek a népkarakterisztika és a politikai hisztériakeltés összefüggései.

A magyarországi kutatók számára a cigányokkal szembeni ember-evési vád az 1782. évi Hont vármegyei, másképpen kemencei bűnperről született különféle publikációkból ismert. A korabeli hazai és külföldi tudósításokat hamar elfeledték, száz évnél is hosszabb szünet után, a 20. század elején fedezték fel az emberevéssel gyanúsított honti cigányok történetét a büntetőjogászok és jogtörténészek. Azóta számos cikk született erről a témáról, de a per forrásszintű, történetkritikai elemzése, hátterének, összefüggéseinek és hatásainak modern feldolgozása még nem történt meg.³ A történettudósok részéről két esettanulmány említhető.⁴

Az emberevési vád magyarországi történetének másik, kevésbé ismert fejezetét a szepsi cigányok 1929. évi kassai törvényszéki pere alkotja. Ez a per a közelmúltban került a kutatók figyelmének fókuszába, Zoltan Barany könyvének magyarországi kiadását követően és az eredeti források ismeretének hiánya miatt azonnal egy megtévesztő mozzanattársult hozzá, nevezetesen, hogy 1929-ben Kassán koncepció perben „kannibalizmussal vádoltak cigányokat”, és „bár felmentették őket a vád alól, az eset felerősítette a lakosság cigányellenes előítéleteit...”⁵

Amint utaltam rá, a kutatás módszertani alapja a sajtócikkeknek és a Kassai Magyar Királyi Törvényszék iratainak⁶ – mint primér forrásoknak – az összehasonlító elemzése. A levéltári dokumentumok (gépíratok és kéziratos feljegyzések) mintegy 4000 oldalt tesznek ki,⁷ mégis

³ A per forrásainak egy részét szakszerűtlenül közli Puskás–Végh 1998.

⁴ Hajdu 1996, 12–14. Első megjelenés uő 1985. Továbbá Paár 2008, 13–19.

⁵ Barany 2000, 105.

⁶ Štátny Archív, *Krajský Súd v Košiciach (1525) 1872–1949* 171., 172., 175., 368. sz. dobozok.

⁷ Csak a 171. dobozban a 135. akta 1074 oldal.

hiányoznak kulcsfontosságú jegyzőkönyvek. Ennek oka, hogy 1939-ben a (cseh)szlovák hatóságok – a magyar hatóságok többszöri kérése ellenére – nem adtak át minden aktát. Az 1927–28-as vizsgálatokban az emberevésre vonatkozó kihallgatási jegyzőkönyvek nem találhatóak. Az 1929-es tárgyalás eredeti törvényszéki jegyzőkönyve szintén nem található, a perfollyamot a sajtóból lehet csak rekonstruálni. A kassai lapok tudósításairól tíz év múltán úgy nyilatkozott Móricz József tanácsvezető bíró, hogy hitelesen számoltak be a tárgyalás egy-egy napjáról.

Témám szempontjából Móricz bíró emlékirata kiemelkedő forrásértékű. A 28 oldalas szöveget *Az abaújszepsi cigányper hiteles története* címmel 1939 novemberében foglalta írásba, amikor már nem kötötte titoktartás, és nem kellett tartania a (cseh)szlovák hatóságoktól sem. Az irat külső borítóján *A szepsi cigányper háttér titkai* cím olvasható, ezen a címen jelent meg az emlékirat átdolgozott változata 1939–1940-ben részletekben a *Felvidéki Újságban*. Tanulmányomhoz az eredeti gépiratot használtam.

A Kassán feltárt iratok között nem találtam egyetlen olyan dokumentumot sem, amely a perrel, az emberevési váddal kapcsolatban bizonyítaná akár a cseh, akár a magyar kormányzat részéről a törvényszékre gyakorolt politikai nyomást. Ha létezett ilyen nyomás, és nem csupán a sajtómizériában találták ki, akkor annak forrásai prágai, pozsonyi, budapesti vagy egyéb levéltárak fondjaiban lappanganak.⁸ Ebben a kérdésben tehát további kutatás szükséges. Amit e tanulmányban megírok erről, az nem szoros értelemben a kormányzati vagy egyéb politikai szándékok története, hanem az emberevési vád egyik fontos aspektusának rekonstruálása a korabeli sajtó alapján.

A szepsi cigányok monstre pere

A letartóztatás és a vizsgálat

1927 januárjában a Kassához közeli Szepsiben kirabolták és fejszével agyonverték a boltjában Rusznyák Péter kereskedőt.⁹ A nyomozás során kiderült, hogy a tettesek azonosak lehetnek azokkal, akik Makrancon meggyilkoltak egy idős házaspárt. Január 27-én a *Kassai Napló* arról

⁸ A források keletkezésének hivataltörténeti összefüggéseivel itt nem foglalkozom. Az 1930-as években a bíróságok között több iratot is megjárattak, további források feltárása remélhető a nyitrai és mihalovcei kerületi bíróság iratanyagából.

⁹ Borzalmas rablógyilkosság Szepsiben. *Kassai Napló*, 1927. január 21.

tudósított, hogy a rendőrség letartóztatott öt cigány férfit és két lányt, ők lesznek a Rusznyák-gyilkosság¹⁰ gyanúsítottjai. Horváth Gyulánál megtalálták a kereskedő aranyóráját, Csiszár Gyulára pedig ráillett a Rusznyák-gyilkosság gyanúsítottjának személyleírása.

Januárban és februárban a *Kassai Napló* hetente újabb cigányok letartóztatásáról számolt be, akiket két hónap leforgása alatt csaknem minden, az előző négy esztendőben történt rablással, gyilkossággal és eltűnéssel kapcsolatba hoztak. Az újabb és újabb bűnesetek mindegyikéről megemlítették, hogy a cigányok beismerték azokat. A *Kassai Napló* publicistái azonban az ekkor írt cikkekben nem törődtek a gyanúsítottakra vonatkozó személyleírások ellentmondásaival, a beismerések körülményeivel, figyelmen kívül hagyták a tárgyi bizonyítékok hiányát, s arra sem kerestek választ, hogy az egyik letartóztatott, Ribár Elek miért kísérelt meg öngyilkosságot a cellájában február 23-án.

A letartóztatásokat és a „bűnlajstromot” egymásnak ellentmondó változatokban tállták a lapok. Az *Alföldi Újság* március 6-án arról írt, hogy Filkó Sándor 24 tagú bandáját fogták el, akikről 12 rablógyilkosság elkövetése derült ki.¹¹ A *Kassai Napló* március 5-én úgy tudta, hogy a szepsi cigányok tizenegy gyilkosságot vallottak be, egy nap múlva arról írtak, hogy a bűnlajstrom összeállítása hónapokig fog tartani.¹² Március 8–9-én már tizenöt bebizonyított gyilkosságról volt szó, valamint százánál is több betörésről és lopásról.¹³

A csendőrség hónapokon keresztül nem tudta tisztázni, hogy a cigányok pontosan mit követtek el, kik, milyen módon és melyik bűncselekményben vettek részt.¹⁴ Egy sor bűncselekményről, amelynek elkö-

¹⁰ A cikk címe: „Más gyilkosságot is követtek el a szepsi-i rablógyilkosok”.

¹¹ A cikk címe: „A boldvai cigányok bevallották, hogy embert ettek”.

¹² Tizenegy gyilkosságot vallottak be a szepsi-i rabló cigányok. *Kassai Napló*, 1927. március 5. Hónapokig fog tartani a bűnlajstrom összeállítása. *Kassai Napló*, 1927. március 6.

¹³ A szepsii emberevő cigányok száznál is több betörést követtek el. *Kassai Napló*, 1927. március 8. Tizenöt gyilkosságot bizonyítottak rá eddig a szepsii rabló cigányokra. *Kassai Napló*, 1927. március 9.

¹⁴ A per történetének feltárására irányuló kutatásom fontos, e dolgozatban nem kifejehető kérdése, hogy sem a csendőrök, sem az újságírók nem voltak tisztában a cigányok személyazonosságával. Összekeverték őket, nem látták át a rokoni kapcsolatokat, s nem tudták megkülönböztetni a családneveket a ragadványnevektől. Zavart okozott az is, hogy a cigányok többsége az anyja és nem az apja nevét viselte, ám sokszor használta az apai nevet, és volt ragadványneve is. Filke Sándor neve hivatalosan Jano Kálmán volt, az édesanyja, Jano Rozália után. Apját Filke Károlynak hívták, de a szülők nem voltak megesküdvé. Filke testvére ugyanakkor mindvégig Jano Gyula néven szerepel.

vetésével meggyanúsították őket, kiderült, hogy semmi közük nem volt hozzá. Ugyanakkor ők maguk olyan tettekről tettek beismerést, amelyet vagy kitaláltak, vagy kétségtelenül nem ők követték el. Az alsósebesi kolostor kirablása, egy tanítónő elrablása, a Boldva folyóban megtalált fiatal lány meggyilkolása, a szepsi plébános megölésének terve – csupán néhány azokból az esetekből, amelyekről kiderült, hogy a szepsi cigányoknak nem volt közük hozzájuk. Március elején jogász-körökben az a vélemény alakult ki, hogy a cigányok össze-vissza hazudoznak, hogy húzzák az időt, és még homályosabbá próbálják tenni az amúgy is rejtélyes részleteket. Tegyük hozzá, hogy két éven át sikerrel is alkalmazták ezt a taktikát.

Újabb és újabb cigányokat tartóztattak le (április elején már 35 cigány volt a törvényszéki börtönben), közülük többeket elengedtek, s a jegyzőkönyvek tanúsága szerint száznál is több tanút hallgattak ki a kétéves vizsgálat alatt a szepsi telepi cigányok, másrészt a faluban élő parasztok és kereskedők közül. A *Kassai Napló*ban március 19-én tizenegy cigány fényképét is közzétették, ők: Filke Sándor, Dancsó Ferenc, Hudák József, Horvát József, Ribár Jenő, Ribár Pál, Baro Griv, Csiszár Gyula, Jano Gyula, Ribár József, Ribár Sándor.

A zavaros vallomások, az ellentmondások kibogozását és az ügy lezárását nehezítette, hogy a letartóztatás hírének közlése után az abaúji cigányok ügyét összekapcsolták az életfogytiglani börtönbüntetését Nagyenyeden töltő tömeggyilkos, Reinitz Jakab ügyével. Ő annak idején a szatmári tárgyaláson ártatlannak vallotta magát, és most az ügyvédje, Gáspár Gyula, kihasználva a cigányok rémtetteiről viharosan terjedő híreket, vizsgálatot kért arra vonatkozóan, hogy a Reinitznek tulajdonított kassai áldozatokat nem az abaúji cigányok ölték-e meg?¹⁵ Erről és egyéb hasonló ügyekről is bebizonyosodott, hogy a cigányok nem is tudtak ezekről.

A *Kassai Napló* publicistája 1927. március 10-én megjelent írásában a büntudat oldaláról próbálta értelmezni a cigányok magatartását. Úgy vélte, hogy nincs büntudatuk, legfeljebb a csendőröktől és az akasztófától félnek. „Egyikükön sem lehet megtörtséget, büntudatot észrevenni” – írta. Benyomásait akkor szerezte, amikor beengedték az újságírókat a cigányok kihallgatására. Álláspontját nyilvánvalóan nem tekinthetjük a cigányok érzés- és gondolatvilága elmélyült bemutatásának. Az viszont kétségtelen, hogy a cigányok bohócot csináltak a csendőrségből és az ügyészségből. Egymásnak ellentmondó verziókat adtak elő valóságos és kitalált esetekről, a legképtelenebb helyeket jelölték meg vélt vagy

¹⁵ Emberevő cigányok ölték meg Reinitz kassai áldozatait? *Nagyvárad*, 1927. március 9.

valós tetteik helyszínéül. Ezekre a helyekre el is vitték őket helyszíni szemlékre. A perújrafelvétel 1939–1940-ben keletkezett aktái között található a helyszíni szemlékről készült fotók. Néhány fényképen a kiöltöztetett cigányok láthatók, amint gépkocsival viszik őket a helyszíni szemlére, olyan kedélyesen vigyorognak, mintha piknikezni menének, nem pedig bestiális gyilkosságok gyanúja alól tisztázni magukat. Azon a fotón, amely Filke Sándorról elfogatásakor készült, a csendőrök szuronyerdejében álló, akkor 22 éves férfi összeláncolt kezekkel nevet.

A történet azonban korántsem volt ennyire derűs és könnyed már az elején sem. A cigányok magatartásában valóban felfedezhetőek voltak az infantilizmus és a nihilizmus jelei, de azok a publicisták tévedtek, akik úgy gondolták, hogy a cigányok könnyen veszik a börtönt, vagy ne foglalkoztatná őket saját sorsuk, vagy ne gyötörnék őket kétségek és szorongások. Mire a vizsgálati szakasz befejeződött, három cigány halt meg a börtönben, egy pedig megőrült.

1927 júniusában végéhez látszott közeledni a vizsgálat lezárása. Az ügyészség úgy nyilatkozott, hogy 45 cigányt vádolnak gyilkossággal, 900 oldalas lesz a vádirat, és rövidesen sor kerül a tárgyalásra.¹⁶ Már folyt a vádirat szövegezése, amikor egy 1921-ben Rozsnyó közelében történt gyilkosság elkövetésének ügyében, amelyben az egyik szepsi cigány is gyanúba került, külön nyomozást kezdtek.¹⁷

Ezt követően hirtelen csend áll be a szepsi cigányok ügyében, közel egy évig nem foglalkozik vele a sajtó. Önmagában a Rozsnyó környéki eset nem elégséges magyarázat erre a hirtelen változásra, nem találunk magyarázatot az 1927 nyara és 1928 nyara között keletkezett iratokban sem. Egy 1928. június 19-ei híradás szerint a szepsi cigányok ügyének „tárgyalása teljesen bizonytalan”, mert még az előzetes nyomozás sem ért a végére.¹⁸ 1928 június közepén szinte ugyanott álltak a dolgok, mint 1927 tavaszán. Ebben szerepe volt az ügy során feltárt rengeteg ellentmondásnak, s bizonyára annak is, hogy a vizsgálatot vezető járásbírónak évi 20 ezer ügydarabos forgalom mellé, „csak úgy mellékfoglalkozásként” adta ki a törvényszék elnöke az úgynevezett „cigányügyet”. A vizsgálat elhúzódásában fontos volt továbbá az is, hogy a cigányokkal szemben felmerült minden egyes vádpontban a főállamügyész és a vizsgálóbíró a legapróbb részleteket is igyekezett tisztázni és tárgyi bizonyí-

¹⁶ Az emberevő cigányok elleni vizsgálat befejezés előtt. *Kassai Napló*, 1927. június 25.

¹⁷ Rozsnyó környékén is nyomoznak az emberevő cigányok bűnei után. *Kassai Napló*, 1927. június 28.

¹⁸ A szepsii „emberevő” cigányok szenzációs bűnperének tárgyalása teljesen bizonytalan. *Kassai Napló*, 1927. június 19.

tékokat szerezni, különösen attól fogva, amikor nyilvánvaló lett, hogy a cigányok beismerő vallomásaira semmit sem lehet építeni.

A lapok 1928. július elején viszont már arról számolhattak be, hogy a vizsgálat lezárult, és Turek államügyész megbízást kapott a vádirat összeállítására.¹⁹ Ekkor még úgy tervezték, hogy a vádirat 300–400 oldal lesz, és három részletben zajlik majd le a per: először esküdttbírószágon tárgyalják a szepsi cigányok egy részének gyilkosságait és rablásait, utána törvényszéki büntetőtanács előtt ugyanezeknek a különböző lopásait, végül szintén törvényszéki büntetőtanács tárgyalja a más szepsi cigányok által elkövetett lopásokat és útonállásokat. Ekkor még 63 cigány elleni vádemelésről volt szó. A fővádlottak Filke Sándor, Hudák József, Jano Gyula, Csiszár Gyula, Ribár Pál, Ribár Sándor, Ribár Jenő, Ribár József, Ribár Béla, Barna Brunó, Dancsó Ferenc, Zsiga József, Zsiga Imre, Ribár Vince, Kristóf András. Egy Horváth József nevű idősebb cigány, akit Filke mellett bandavezérnek tartottak, egyike volt azoknak, akik időközben meghaltak a fogházban.²⁰

A tárgyalás

1929. május 21-ére tűzték ki Kassán a cigányok tárgyalásának időpontját. „Az emberiség legnagyobb szégyenének” kikiáltott ügyben a lapok beszámolóí szerinti 1929 tavaszára négy és fél mázsa irat gyűlt össze.²¹ Mivel a cigányok korábban magukra vallottak, illetve képtelenségekbe ágyazták a beismerést, a sajtó ebbe kapaszkodva újra vérfagyasztó és lélegzetelállító beállításban tüntethette fel a vélt bűncselekményeket. A vádiraton az ügyészség a főtárgyalás előtti utolsó napokban is dolgozott, végül 300 helyett 124 oldal lett, amelyben 19 szepsi cigányt vádoltak az alábbi hat bűncselekménnyel:

- Bodóka mellett Imling András szövetkezetvezető meggyilkolása és kirablása, 1923. október 8.
- Róth Dávid zsarnói kereskedő kirablása, 1925. június 12.
- Az Eperjes melletti erdőben Ondecskó Lajos 14 éves iskolásfiú meggyilkolása, 1926. május 20.

¹⁹ A szepsi emberevő cigányok bűnügyében befejeződött a vizsgálat. *Kassai Napló*, 1928. július 3.

²⁰ Az 1927–1928. évi iratok: Štátny Archív, *Krajsk Súd v Košiciach (1525) 1872–1949*. 172. doboz, 135–373. sz. 174. doboz, 483–768. sz. 175. doboz, 869., 1437., 1758., 1804. sz.

²¹ Négy és fél mázsa irat gyűlt össze az emberevő szepsi cigányok bűnpörében. *Híradó*, 1929. április 18. Négy és fél mázsa irat gyűlt össze az emberevő cigányok bűnperében. *Pesti Napló*, 1929. április 21. Mindkét cikket Herczeg Gábor írta H. G. monogrammal.

- A Kassa melletti Furcsa-erdőben egy 50–60 év körüli falusi asszony megölése és kirablása, 1926 nyara (a nő kilétét és személyazonosságát nem tudták megállapítani).
- A Makranc melletti Csekaj vagy Cserépszin pusztán Kocserha István és Riga Erzsébet megölése, házuk kirablása, 1927. január 16.
- Rusznyák Péter szepsi fűszerkereskedő meggyilkolása és kirablása, 1927. január 29.

A főtárgyalás előtti napokban a sajtó főként az Ondecskó- és az Immling-gyilkosság részleteivel foglalkozott. A lapok határozottan arról számoltak be, hogy a cigányok bevallották ezeket a bűncselekményeket, illetve még továbbiakat is. Ugyanakkor egyáltalán nem volt egyértelmű még ekkor sem, hogy a cigányok tényleg bevallották-e ezeket a tetteket, s ha igen, akkor miért. Róth Dávid kirablásáról az ügyészek is csak feltételezték, hogy a szepsi cigányok követhették el, az újságok pedig az utolsó pillanatig találgattak. Annyira bizonytalan volt minden, hogy Mórítz József, az esküdtszéki tanács elnöke még öt nappal a tárgyalás megkezdése előtt is szemlét tartott a Szepsiben és környékén elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatos helyszíneken, sőt a szepsi cigánytelepen is, ahonnan a vádlottak származtak.²²

Közvetlenül a főtárgyalás előtt újságírók úgy vélték, hogy ennél sokkal többet követtek el. Abból indultak ki ugyanis, hogy ez a hat bizonyítottnak vehető, s az ezekben tanúsított bestialitás „csak megerősíti azt a feltevést, hogy ezt a mesterséget nagyon régóta űzik [...] A cigányokat, mint azt a tanuvallomások is megerősítik, nem a nyugtalan vérük, nem a kaland után való vágyódás, hanem az élet nehéz gondjainak könnyűszerrel való áthidalása készítette. Rabolni, lopni, gyilkolni mentek, mert a gyilkosságot, lopást, rablást foglalkozásuknak tekintették”²³

A bíróságon a cigányok azt vallották, hogy a csendőrségen beismerő vallomásokat tettek, de hozzátették, hogy kényszerítették őket. Az elnök ezért nem látta szükségesnek felolvasni a nyomozati jegyzőkönyveket. Az első tárgyalási napon hat cigány férfit hallgattak ki. A végén a védők elmeorvos szakértők bevonását kérték, amit a főügyész ellenezett.²⁴

A kassai tárgyalást a közvélemény és a sajtó felfokozott érdeklődése kísérte. Minden tekintélyes európai lap képviseltette magát (*Berliner Börsen Courir*, *Berliner Tageblatt*, *Intransigeant*, *Matin*, *Central Euro-*

²² Egerszegi László: Ondecskó Lajos 14 éves iskolásfiú kirablása és meggyilkolása a szepsi cigánydráma legmegdöbbentőbb jelenete. *Híradó*, 1929. május 19.

²³ Uo.

²⁴ Az ügyészek (cseh)szlovákok voltak, a bíró, az ügyvédek és az esküdtek magyarok.

pean Press]), de a New York-i *Universice* is Kassára küldte a tudósítóját. Ezt a felfokozottságot valójában az a várakozás éltette, hogy a tárgyaláson sorra követik majd egymást a szenzációk az emberevről, ami rendkívülivé teszi a pert és a várható ítéletet is.

Amikor Herczeg Gábor szociografikus írásban mutatta be a szepsi cigányok nyomortelepét,²⁵ amikor Ribár Jenő és Filke Sándor vallomást tettek a rablógyilkosságokban és a cigányok a tárgyalóteremben összetűztek a csendőrökkel,²⁶ a közvélemény és a tudósítók is közönyösek maradtak. A tárgyalás lélektanilag legmeggrázóbb napja (amikor június 15-én a vádlottak gyermekeveiről tett fel kérdéseket az elnök, s meghallgatták tanúként a szüleiket is) sem váltott ki különösebb érdeklődést.²⁷ Két és fél év elteltével sem kapott elegendő hangsúlyt, hogy a vádlottak némelyike 1923-ban, a legelső rablás idején, tizenéves gyermekember volt, a legifjabbak 11-12 évesek. A legidősebb cigány, Ribár Pál 1901-ben született Szepsiben, Jano Kálmán, alias Filke Sándor pedig 1905-ben Nagyidán.²⁸ A vádlottak nagyidai és szepsi katolikus családokból származtak. 10–12 éves korukban már tudtak hegedülni, amit apjuktól, nagyapjuktól tanultak. A muzsikálást azonban nem gyakorolták, mert nem nyújtott megfelelő megélhetést. Vályogvetésből és a szepsi parasztnak végzett munkákból éltek meg. Szepsiben minden magyar családnak volt egy kliens cigány családja, amely neki dolgozott. A fiúk közül többen is, például Filke öccse, a Ribár fiúk, jártak néhány osztályt, a vallástánból ismerték a Miatyánkot és a Hiszekegyet, ők 12–14 éves koruk óta dolgoztak. Ribár Kálmán azt mondta, hogy fia, Sándor válásos, gyónni is járt a templomba. Ribár Jenő viszont árva gyerek volt, mostohaanyja olyan rosszul bánt vele, hogy az még a cigányok között is felháborodást keltett. Filke Sándor családja szegénye volt. Apja vallomása szerint rakoncátlan, lusta gyerek, aki csak a fűvön szeretett heverészni, ő valóban nem volt hajlandó megtanulni még imádkozni sem. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy buta lett volna. A tanúk vallomása és Móricz bíró emlékirata is azt bizonyítja, hogy Filke volt a legkörnyöfontabb, hozzá még elsőrangú színész és manipulátor.

²⁵ Herczeg Gábor: Látogatás a dögevők, pipázó asszonyok és cigarettázó öt évesek otthonában: a szepsii cigánysoron. *Hiradó*, 1929. május 30.

²⁶ Bomlik az egység cigányvádlottak körében: Rybár Jenő töredelmes vallomást tett. *Hiradó*, 1929. június 1. Filke, a cigánybanditák vezére megtört és őszinte vallomást tett. *Hiradó*, 1929. június 2.

²⁷ A rablógyilkos cigányok gyermekevei. *Hiradó*, 1929. június 10.

²⁸ A cigányokról személyenként 1927-ben felvett „Zápisnica” című adatlapok a Magyar Királyi Törvényszék hivatkozott iratai között a 368. dobozban található.

Az esküdtek 1929. június 17-én bűnösnek találták a vádlottak egy részét szándékos emberölésben, rablásban, orgazdaságban, bűnsegédletben. Négy vádlottat nem találtak bűnösnek, egyet pedig a tárgyalás alatt engedtek szabadon súlyos tüdőbetegsége miatt, a halál várt rá. Hatvanegy napi dráma után 1929. július 20-án Móricz elnök ítéletet hirdetett, és az előzetes várakozásokkal ellentétben nem született halálos ítélet:

Filke Sándor és Ribár Pál életfogytiglani fegyházat, Hudák József 15 év fegyházat, Csiszár Gyula 12 év fegyházat, Jano Gyula 8 év fegyházat, Ribár Jenő 4 év fegyházat, Ribár Sándor 8 év fegyházat, Zsiga József 8 év fegyházat, Zsiga Imre 8 év fegyházat, Ribár József 8 év fegyházat, Ribár Béla 8 év fegyházat, Grulo Barnabás 4 év fegyházat, Csemer Eszter 2 év börtönt, Csemer Johanna 2 év börtönt kapott.

A perújrafelvétel

Az első bécsi döntést követően, amikor a Felvidék az újabb impériumváltással visszatért Magyarországhoz, négy szepsi cigány volt még börtönben, Csiszár Gyula, Jano Kálmán alias Filke Sándor, Ribár József, Zsiga Imre (Ribár Pál időközben tüdőgyulladásban meghalt). A szlovák hatóságok arra kérték a magyar igazságügyi minisztériumot, hogy a szlovák fegyházakból azokat az elítélteket, akik magyar illetőségűek lettek, szállítsák át Magyarországra. A visszacsatolt területekről származó fegyenceket Illaván és Lipótváron gyűjtötték össze, ahonnan 1939. augusztus 4-én vonattal előbb Gányba, majd Vácra szállították őket, ahol külön gyűjtőtábor állítottak fel számukra. A fegyenceket Vácról az illetőségük szerinti törvényszékekre szállították tovább, Kassára, Rimaszombatba, Beregszászra, Husztra.

Fülöp Dezső, a kassai Királyi Ügyészség elnöke eközben a törvényszéki vizsgálóbíróhoz teszi át a szepsi cigányok ügyiratait, akik a „Btk. 278. §-ába ütköző és a Btk. 278. §-a szerint minősülő a Btk. 70.§-ához képest tettestársi minőségben elkövetett többrendbeli gyilkosság büntettét” követték el. Vizsgálati fogságban pedig azért vannak, mert a 9720/1938. M. E. sz. rendelet 7. §-a értelmében az ő ügyüket is felülvizsgálták, mint minden más, a csehszlovák hatóságok által 1938 előtt lefolytatott bűnügyet. A felülvizsgálat során az elítélteknek három kérdésre kellett választ adni: Emelnek-e kifogást a csehszlovák hatóságok

bizonyítékai ellen? Kérik-e a bizonyítás megismétlését? Javasolnak-e új bizonyítékot?²⁹

A kihallgatások után a cigányokat alaposan gyanúsíthatóknak tartották az egykor vádalapot képező bűncselekmények elkövetésével, amelyeket újra részletesen leírtak. Az ügyész 1939. szeptember végén a vizsgálóbírónak indítványozta az újbóli vizsgálat elrendelését. 1939. október–november folyamán, majd 1940 februárjában ismét kihallgattak közel száz tanút Nagyidán, Tornán és Szepsiben, valamint a kassai járásbírószágon.

A négy cigányt 1939. novemberben elmeorvos vizsgálta meg. Az orvosszakértő úgy vélte, hogy a bűncselekmények időpontjában Ribár József „elmetehetsége meg volt zavarva és az akaratának szabad elhatározási képességét korlátozta”. Zsiga Imre „tudata tiszta, világos. Általános ismeretei alacsony társadalmi rendjének és tanulatlanságának megfelelően szűkkörűek, de nem kórosan fogyatékosak. Az elvont fogalmak meghatározásában bizonytalan, a lényeges tartalmi jegyeket a lényegtelenektől elkülöníteni nem tudja. Ennek ellenére tisztában van az alapvető erkölcsi fogalmakkal és következményekkel: helyesen határozza meg, hogy mi a lopás, mi a bűn, tisztában van a büntetőjogi következményekkel.” Filke Sándor „tudatának terjedelme, átfogó képessége, úgyszintén a ráeszmélése zavartalan: láthatólag a konkrét tények tudatos mérlegelésével fogja fel és ítéli meg jelenlegi helyzetét és a bűnügyvel kapcsolatos körülményeket. [...] A bűn fogalmával tisztában van, azt aránylag jól határozza meg. [...] Az értelmisége kétségtelenül igen alacsonyrendű, általános ismerete igen szűk körű, fogalomalkotása a tárgyi fogalmak körében is bizonytalan, elvont fogalmak körében egyáltalában nem tud eligazodni.” Csiszár Gyula „felfogásában, észrevevésében hiány nincs, a tudata tiszta, a ráeszmélés zavartalan. [...] Általában a megőrző és a felidéző emlékezete kifogástalan, minden számára fontos emlékképpel jól rendelkezik, ellenben a megjegyző képessége a tanulatlan embereknél általában megszokott mértékig fejletlen. [...] Kétségtelenül az elvont fogalmak meghatározásában bizonytalan, gyakran még a megjelölésükre szolgáló szavak értelmét sem fogja fel, tárgyi fogalmak körében már kifogástalanul eligazodik, lényeges tartalmukat többnyire jól határozza meg.”

Az új vádemelésre 1940. március 1-jén került sor, a vádirat ezúttal csak 27 oldalas volt. 1940. május 21-én kezdődött a főtárgyalás. Az 1939–1940-es vizsgálatban és a tárgyaláson a tanúvallomások különös

²⁹ Az új vizsgálat és az új tárgyalás iratai a kassai törvényszék már hivatkozott fondjában a 368. dobozban található, 5466/1940. sz.

jelentőséggel bírtak. A korábbi iratokból csak a vádirat és az ítéletek álltak a vizsgálóbíró, illetve a törvényszéki elnök rendelkezésére. A többi dokumentum Szlovákiában volt, ekkor éppen a nyitrai fogház-felügyelőség iratai között. Az 1929-es tárgyalás menetét, az akkor elhangzottakat úgy rekonstruálták, hogy a tanúvallomásokat és a *Kassai Ujság* egykori beszámolóit vetítették egymásra. A június 3-án meghozott ítéletek csaknem teljesen megegyeztek az 1929-ben kihirdetettekkel.

Az emberevés metaforája

Történelmi örökségek

Az emberevő, gyermekrabló, gyermekcsonkító, eredendően bűnös, hitehagyott, betegségeket terjesztő cigány alakja régóta állandó eleme az európai népek cigányképének. A népi gondolkodásban, az egyházi irodalomban, a joggyakorlatban és a modernkori sajtóban egyaránt felbukannak e sajátos sztereotípiák, hasonlóan a Krisztus-gyilkos, Európába pestist behozó, vérváddal illetett zsidóhoz.

A halottak kiásásának és elfogyasztásának albániai és törökországi hiedelmét Kenrick és Puxon azzal magyarázzák, hogy a cigányok halottaikat ismeretlen helyeken temették el, a helybeliek szinte soha nem látták ezt, és nem volt tudomásuk cigány síremlékekről.

A 19. század vége óta gyűjtött népi szövegek, a közköltészet, az egyházi irodalom és a jogi források egymásra vetítése arról tanúskodik, hogy Magyarországon hosszú időn keresztül együtt élt a cigányokról alkotott képben a megvetés és az elismerés, a lenézés és az együttérzés. A mindenre képes cigány mint bűnbak a 17. századtól jelenik meg a magyarországi cigányképben, és ez azzal a vélekedéssel kapcsolódik össze, hogy az akkor (17. század végén) ismert cigányok nem azonosak a korábbi békés bevándorlókkal. Az állatias ösztönlényként ábrázolt cigány figurája is a 17. századtól válik tipikussá, de nem társul hozzá a vérszomjasság, kegyetlenség attribútuma. A 17–18. században az állatias karaktert a naiv, mulatságos, nemiségét kordában tartani nem tudó, a szokásszerűtől eltérő szexuális viselkedésű cigány képéhez társították.

A környezetére veszélyes, a civilizált életnek ellenszegülő, ősi, fékezhetetlen ösztönöket átörökítő, szélsőséges viselkedésre hajlamos cigány képe Magyarországon az 1782. évi Hont vármegyei antropofágia per és a nyomában terjedő mendemondák következtében erősödött fel, majd 145 év múltán, 1927-ben Kassán éledt újjá. Az esetek mindkétyszer

– a korabeli sajtó révén – európai, sőt világméretű hisztériát és a mai napig velünk élő megbélyegzést váltottak ki.

A magyar történelemből a tatárjárás utáni időkből, Dózsa György kivégzéséről, valamint a 17. század eleji Erdélyből ismerünk olyan forrásokat, amelyekből úgy tűnik, hogy erószak, illetve krónikus élelemhiány miatt valóban történt emberevés. Az elszigetelt eseményeknél azonban mentalitástörténeti jelenségként jelentősebb az emberevés témája, mint a másokról alkotott kép metaforikus eszköze. A cigányok magyarországi történetében mindkét ízben az „antiszociális magatartás univerzális szimbóluma”-ként fordul elő. A cigányokkal szemben megfogalmazott emberevési vád egyébként nem egyedi jelenség. Az emberévő cigánynak a honti és a kassai per nyomán kirajzolódó képe kísértetiesen hasonlít arra, ami az emberevéstől sem visszariadó, egyúttal vadnak, vérszomjasnak, állatiasnak, istentelennek jellemzett magyarokról a nyugati társadalmak kollektív emlékezetében a 9. század óta időről időre felidéződött.

A magyarországi cigányperek elemzése azt mutatja, hogy az igazságszolgáltatás egyes szintjein a cigányokkal szembeni bíraskodás nem volt előítéletes. Az ugyanolyan bűncselekményt elkövető cigány és nem cigány vádlottal szemben az eljárás lefolytatása, az alkalmazott törvényhelyek, a deliktum értelmezése, az ítélet és annak indoklása nem különbözött egymástól. A bíraskodás akkor vált előítéletessé, s a cigányperek akkor tértek el a szokványos joggyakorlattól, hogy ha a cigányok olyan cselekmények gyanújába keveredtek, ami ritkán fordult elő, vagy nem is volt rá precedens, és azt a büntető törvénykönyvek sem ismerték (például az antropofágiát). Ekkor racionális és irracionális mozzanatok keveredésével, az adott kor világképének, ellentmondásos joggyakorlatának és a hisztériakeltés eszközeinek egymásra hatásával terebélyesedik egy-egy szokványos eset nemzetközi hírű monstre perré. Ezt történt 1782-ben és 1927-ben is: a boszorkányvádakra jellemző módon voltaképpen hétköznapi bűnesetek fogalmazódtak meg az emberevési vád nyelvén.

Az extrém vádat, előítéleteket felszínre hozó, hisztérikus közvélekedést kiváltó cigányperek „etnospecifikus” vonása egyébként egy különleges pszichológiai attitűd, a cigányoknak a bíróság előtti különös viselkedése volt. A magyarországi cigányperek értelmezésének kardinalis módszertani problémája ugyanis abban áll, hogy vajon a cigányok azért adnak elő egy történetet, mert valóban azt gondolják, amit mondanak, vagy azért mondják, amit mondanak, mert azt hiszik, hogy az a védekezés hatásos módja? A 16. század óta több perben is hasonló szituáció állt elő: cigányok külső kényszer vagy pszichózis hatására, szuggesztív lelki állapotban váratlanul, látszólag közönyösen, beismer-

nek képtelen cselekedeteket, majd visszavonják vallomásukat.³⁰ Közös ezekben a beismerésekben a testi gyötrelmekről és a nem természetes úton bekövetkező haláltól való rettegés, továbbá, hogy a bírák nem tudják értelmezni a cigányok elbeszéléseit, vagy nem találnak rá megfelelő magyarázatot.

A metafora keletkezése

1927. március elején 21 cigány volt már börtönben, amikor elindult a lavina. Érdekes módon nem kassai, hanem szegedi lap írt budapesti tudósítója telefonjelentése alapján először arról, hogy a cigányok ember-evők.³¹ A március 4-én megjelent híradás arról értesítette az olvasókat, hogy „A banda egyik tagja azt a hajmeresztő vallomást tette, hogy a legyilkolt emberek holttesteit megsütötték és megették.” A tudósítás szerint a cigányok a további kihallgatások során egybehangzóan vallották, hogy megették áldozataikat, sőt „a gyilkosságokat is legtöbb esetben azért követték el, hogy emberhushoz jussanak”.

„Éveken keresztül emberhússal táplálkoztak a szepsi-i rablógyilkos cigányok” – adta hírül a *Kassai Napló* március 5-én. „Száz embert faltak föl a kassai emberevő cigányok” – közölte ugyanekkor a *Nagyvárad* című napilap. A *Kassai Napló*ból megtudható, hogy Martinek vezető ügyész hívta össze az újságírókat, hogy tájékoztassa őket a szepsi cigányok ügyében folytatott nyomozásról. Martinek elmondta, hogy „az évszázad egyik legborzalmasabb bűnügyéről rántottuk le a leplet”, majd hozzátette, már a nyomozás első stádiumában „valószínűnek látszott, hogy [a cigányok] áldozataikat megették”, mostanra pedig teljesen bizonyossá vált.

Az ügyész és ráhivatkozva a lapok bebizonyosodott tényként közölték az emberevést, ráaggatva az első egzotikus motívumokat is: a cigány nők gulyást főztek az áldozatok húsából; a cigányok valósággal vadásztak az emberekre, főleg az asszonyokra, mert azoknak ízletesebb a húruk. Martinek eredeti szavait pontosan nem ismerjük, de a *Kassai Napló*ban már valóságos kannibállakomák leírása olvasható: a cigányok berendezkedtek az emberevéésre, az áldozatokat dorongokkal leütötték, és helyben feldarabolták, az emberhúst lepedőbe csomagolva vitték a táborukba, ahol aztán az asszonyok elkészítették a lakomát.

³⁰ Konkrét esetek elemzését lásd Nagy 1998, 224–225, 302–306.

³¹ „A kassai cigányok tizenkét embert meggyilkoltak, és vallomásuk szerint husukat megsütötték és megették”. *Délmagyarország*, 1927. március 4.

Az emberevés bizonyítottságát – ugyancsak Martinek nyomán – a süketnéma Ribár József állítólagos írásbeli vallomására alapozták, melyben beismerte, hogy áldozataikat megették. A kannibalizmus kiagyalója pedig Ribár Pál lett volna, „aki be is vallotta a csendőröknek, hogy a holttesteket ő darabolta fel”.

A vallomások azonban ellentmondásosak voltak. Ribár József vélt vagy valós vallomását alátámasztani látszott, hogy Filke élettársa Csemer Eszter, valamint Ribár Pál felesége, Ribár Anna, bevallották, hogy a szépsi cigánytelepen a putrikban emberhúst főztek. Hudák József felesége, Malik Róza, aki a Rozsnyó melletti Sajóházáról került Szepsibe, és nem volt cigány, viszont tagadta, hogy emberhúst főzött volna, ezt azonban a szembesítésen éppen a férje akarta rábizonyítani.

Martinek arról is beszámolt, hogy Hudák vallomása után a cigányok többsége még tagadta az emberevést, majd „olyan cinikus egykedvűséggel adták elő a történeteket, hogy úgy látszik, még ma sem tudják felfogni tettük borzalmasságát”.

Móricz József 1939-es emlékiratában azt mondja, hogy az ügyész hívta össze az újságírókat, és ő rendezte a komédiát az emberevés elhíresztelésére is. „Jófejű ember, képzett jogász volt, de hihetetlen sovíniszta”. A sajtó összehívása előtti momentumokra azonban Móricz bíró másképpen emlékezett, mint ahogy a *Kassai Napló*ban 1927-ben írták. Szerinte szó sem volt az emberevés kinyomozásáról, valamiféle lebuktatásról vagy írásbeli beismerésről. Az emberevés toposza Filke manipulatív és teátrális színjátékában született. Amikor 1927. március elején szorulni kezdett a nyakán a hurok a gyilkosságok és rablások miatt, Filke kihallgatásra jelentkezett a vizsgálóbírónál, és előállt egy kitalált gyilkossággal, hogy félrevigye a nyomozást. Arra a kérdésre, hogy mi lett a hullával, Móricz József szerint ezt válaszolta: „Hát megfőztük és megettük.” Amikor Martinek a törvényszéki fogházba hívta az újságírókat, bevezette őket egy nagyobb terembe, és Filkével megismételtette az emberevésre vonatkozó vallomását. „Filke, aki egy végtelenül hiú cigánysuhanc volt, észrevette, hogy az érdeklődés középpontjába került, elkezdett nagyozolni. A fantáziáját sétálni engedte, s képzelhetetlen zagyvalékot mesélt össze vissza. Részletesen elmondta, hogyan gyilkolták meg áldozataikat, hogyan darabolták fel a hullákat, hogyan főzték meg azokat nagy kondérokban, no és a végén nagy lakomázás pásztortúznél, tánccal egybekötve.” Filke vallomása után Martinek gúnyosan jegyezte meg: „Íme ezt az örökséget kaptuk a magyaroktól! Emberevő cigányokat!”

Az 1939 őszén folyt második vizsgálatból ismert vallomások némelyike további adalékokkal szolgál. Csemer Johanna, aki 1939-ben Tornán lakott, vallomásában így emlékezett (a többi cigány akkori

vallomásában szóba sem jön az emberevés): „A csehszlovák rendőrség azzal gyanúsított, hogy emberhust főztem. A gyanú tárgya közelebbről az volt, hogy Hadkoc mellett emberhust főztem, mint ezt nekem a nyomozás során süketnéma Ribár Béla szemembe mondotta. Ebből azonban egy árva szó sem igaz. Minthogy a nyomozó közegek a terheltek által beismert gyilkosságok áldozatait megtalálni sehogy sem tudták, végre az egyik nyomozó csendőr ráförmedt a terheltekre, hogy mit csináltatok a holttestekkel? megettétek? Erre a terheltek a sok verésben rávallottak, hogy igen a holttesteket megették, minthogy erre a műveletre szakácsné is kellett, Ribár Bélának a fent említett terhelő vallomása alapján így kerültem bele a bűnügybe.”

László Ernő 54 éves orvos boncolta az áldozatokat, az 1929-es tárgyaláson pedig orvosszakértőként szerepelt. 1939. október 7-én az Imling-gyilkosság helyszíni szemléje kapcsán ezt vallotta: „Ribár Morgó Jenő a vizsgálóbíró nyilván az orránál fogva vezette, mire figyelmeztettem, hogy óvatos legyen, mert ha tovább faggatjuk a cigányt, még azt is hajlandó lesz elvállalni, hogy az áldozatokat megfőzte és megette. A jelen volt cseh államügyész ezt meghallotta, és rám szólt, hogy ne avatkozzak be a dologba, mert a terheltek már Kassán napokkal ezelőtt valóban azt vallották, hogy az áldozatokat megfőzték és megették. Minthogy bizonyos hullákat valóban nem találtak meg, ez a két körülmény nagyszerűen összevágott, elgondolásom szerint így került bele valószínűleg az emberevés története a jelen nagyszabású bűnügybe. Ezt követően második, vagy harmadik napon már az ujságok is cikkeztek az emberevő cigányokról.”

Amikor Filkééket 1939. szeptember végén, október elején kihallgatták, az emberevésről csak egy rövid utalás hangzott el. Filke elmondta, hogy a cseh csendőrök megverték, hozzátéve: „az emberevésre vonatkozó beismerő vallomást is gumibottal kényszerítették ki”.

Civilizációs dilemma és egzotikum

Az emberevés híre felkeltette a budapesti és a jelentősebb vidéki lapok érdeklődését, ami néhány hét alatt Prágán, Berlinen és Londonon át New Yorkig gyűrűzött, s „a kis abaúji városkát a világesemények központjába emelték”. Március 5. és 9. között nem volt olyan számottevő magyarországi lap, amelyik ne foglalkozott volna az emberevéssel. Három nap alatt elterjedt az „emberevő cigány” metaforája.

A letartóztatásokat és az emberevés vádját két, egymásnak ellentmondó változatban tállták a lapok. Az egyik variáció szerint a szepsi csendőrök Filkó Sándor vajda 24 tagú bandáját fogták el, akikről 12 rab-

lógyilkosság elkövetése derült ki. Az áldozatok közül 4 férfit és 1 nőt feldaraboltak, megsütöttek és megettek. A másik variáció szerint a kassai rendőrség letartóztatott egy kóbor cigánybandát 80–100 ember meggyilkolása, illetve a kassai nagyerdőben történt megfőzése, megsütése és megevése miatt.³² A cigányok bevallották, hogy 1926-ban egyszer 3 napig nem ettek, s ekkor Szilke Sándor³³ nevű, „félvad, állati erejű ember” utasította őket, hogy az első embert, akit meglátnak, gyilkolják meg. A vallomások szerint megölték egy 13 éves eperjesi gimnazistát, egy kereskedőt, egy igazgatót, valamint Szepsi falu bíróját, s megsütötték őket pecsenyének. A cigányok beismerték, hogy ezen kívül még vagy 20 ember került terítékre. A rendőrség viszont azt feltételezi, hogy legalább 100 ember halála száradt a lelkükön. Némelyik újságíró száznál is több betörés és tizenöt gyilkosság elkövetéséről írt ezekben a napokban.³⁴

Az emberevést mindkét változat tényként fogadta el, és kétféle kontextusban értelmezte. A fékezhetetlen, civilizálhatatlan, született bűnöző verziója az egyik, eszerint

- a cigány mindenre képes: „a kóbor cigány ma is veszedelme a közbiztonságnak és amint a szepsi esetből kitűnik, nem is alaptalan az a vád, hogy egyszer-egyszer egyikük-másikuk emberhúsrá is éheznek”,³⁵
- még a letelepedett cigányok között is sok a bűnöző, de a vándorcigányok 99 százalékban tulajdonképpen bűnözőnek születnek³⁶: „Rejtélyes fajta a cigány. Csodálatosan megtudta őrizni nomád szokásait, amelyeket még Indiából hozott, szabadságvágyában nem

³² A boldvai cigányok bevallották, hogy embert ettek. *Alföldi Újság*, 1927. március 6.; Hónapokig fog tartani a bűnlajstrom összeállítása. *Kassai Napló*, 1927. március 6.; Borzalmas bűnükéről vallomást tesznek az emberevő cigányok. *Marosvidék*, 1927. március 6.

³³ Filkó=Filke=Szilke.

³⁴ A szepsi emberevő cigányok száznál is több betörést követtek el. *Kassai Napló*, 1927. március 8.; Az emberevő cigányok rettenetes vallomása. *Marosvidék*, 1927. március 8.; Egy asszony húsát krumplival levesbe főzték meg és ették az emberevő cigányok. Újabb borzalmas részletek a boldvai cigányok vallomásaiból. Debreczen. *Keletmagyarországi napló*, 1927. március 8.

³⁵ Kun Andor: Az abaúji emberevő cigányok elődei. *Magyar Hírlap*, 1927. március 6.

³⁶ Valamennyi sajtóhírben összemosták a független vándorló és a csavargó fogalmát. A perben szereplő cigányok nem alkottak szervezett, vándorló, karavánszerű csoportot, de nem voltak otthontalan csavargók sem. Rendelkeztek állandó lakóhellyel, mindnyájan fiatalok voltak, s alkalmi csoportot képeztek. További kutatásom fontos aspektusa lesz a csoport szociológiai jellemzőinek, a szociális és egyéb kritériumoknak a vizsgálata.

tűr korlátot és hiába próbálják őket civilizált életre fogni, dacolnak a nyugat, a fejlődés szellemével, megmaradnak ugyanolyan vad, fékezhetetlen, kóbor fajtának, mint amilyenek Indiában voltak, ha ugyan innen származnak.”³⁷

A másik változat a cigányt az emberi nem állatias, sötét természetének archetípusaként jeleníti meg:

- hogyan lehetséges az, hogy „Középeurópa legkulturáltabb országában”, a polgárosodás „szárnycsapásai” által mindenképpen megérintett emberek, akik cigarettát sodornak, harisnyát és nadrágot viselnek, gyufát gyűjtanak, s Európa közepén vannak, nem pedig a maori szigeteken, úgy viselkedhetnek, mint a kannibálok? Vagyis, hogy lehetséges, hogy nem távoli szigeteken, hanem civilizált emberek közvetlen szomszédságában, a kassai erdőben a cigányok „emberi hátgerinccsontokról rágicsálják le a hust és óriási kondérokban kotyvasztják igazgatók, kereskedők, deákok zsigeréből a bográcsgulyást”;
- mert úgy tűnik, hogy ez a faj még a legkulturáltabb környezetben is átörökíti az ősök bestiális ösztöneit;
- de ha a cigány nem fejlődésképes fajta, akkor ez más emberfajtákra is igaz lehet. Ha pedig így van, akkor az a rémisztő következtetés adódik, hogy az ember mindenre képes. „Mert az emberiség fejlődését külső körülmények határozzák meg, egyforma jogok, kötelemek szorítják egy uniformizált cselekvés sémájába és freudi megvilágításban minden emberben ott vannak a barbár ösztönök, csak szublimált formában jelentkeznek. Nem lehet a kassai kannibálok esetéből a cigányfaj megváltozhatatlan voltára következtetni. Bármennyire is szomorú, de a kassai eset azt mutatja, hogy az ember nem változott. Az európai emberből magára maradvá kitör a kannibál.”³⁸

³⁷ A kassai per idején olyan 18–19. századi teóriák számítottak paradigmaticus származáselméletnek, amelyeket napjainkban már a tudománytörténeti érdekességek között említünk. A Kőrösi Csoma és Xantus János által is leírt indiai „cengárok”, az ókori mezopotámiai Zeugitana város lakói, a kaukázusi „zygiusz”-ok egyaránt számba jöttek, mint a cigányok elődei. Vályi István, Grellmann, Pott, Paspati vagy a kutatási eredményeit 1926-ban publikáló Sampson nevét meg sem említették a cikkekben, a szakértők sem hivatkoztak rájuk. Az úgynevezett „angol teóriát”, vagyis a cigányokat a walesi romani alapján Indiából eredeztető elméletet Magyarországon kevesen ismerték. Ismertebb volt a francia Forbinnek éppen 1927-ben, a *La Nature*-ben közreadott elmélete, aki szerint a cigányok az ókori Elámból származtak. Továbbá a német Deufennbachnak a Neue Musik Zeitungban publikált elképzelése, aki a régi keletű egyiptomi származás mellett érvelt.

³⁸ A kassai emberevők. *Keleti Ujság*, 1927. március 6.

Az emberevésről szóló első hírközlések után három-négy nappal az eset egész Csehszlovákiát és Magyarországot izgalomban tartotta. Ellentmondásos hírek láttak napvilágot a kihallgatásokról és az újságírók jelenlétéről. Egy prágai német lap helytelenítette, hogy a cigányokat az újságírók jelenlétében hallgatják ki. Az újságírók beszámoltak a vizsgálat és a beismerések körülményeiről, de nem figyeltek rájuk. Nem tárták fel a vélt és valós tények háttérét. Nem gondolták, hogy a cigányok esetleg össze akarják zavarni a csendőröket és az ügyészt, s talán kommunikációs nehézségek is adódnak a magyar anyanyelvű cigányok és a szlovák csendőrök között. Az sem jutott eszükbe, hogy a cigányok esetleg félelemből vallanak magukra.³⁹ A helyszíni szemlén az egyik cigány állandóan azt kérdezgette Drozda csendőrszázadostól, hogy ugye nem kapnak kötelet, mert nem bánja, ha tömlöcbe teszik is, csak ne akasszák fel. Nyilvánvaló képtelenségeket ismertek el sorozatosan: az asszonyok krumplilevesbe főzték bele több férfi és nő húsát, s mindenki evett belőle. Az egyik cigány azt vallotta, hogy a nő hús a fehérebb és puhább volt, mint a férfiaké. A letartóztatott cigányok képtelen történeteiről a sajtó áttételesen értesült. Az újságírók számára nem volt egyértelmű, hogy valójában mit ismertek be, mert a csendőrségi jelentéseket nem hozták nyilvánosságra.

Az „emberevő cigány” metaforájába a tudósításoknak köszönhetően beleépült a nihilista, belső erkölcsi parancsot nem ismerő cigány alakja. 1927. március 9–10-től kezdve a sajtóban az így megrajzolt cigányok viselkedésének okait keresik: megszólaltatnak szakértőket, s felvetődik az is, hogy vajon mit szólnak az esethez a cigányok. A véleményeknek többféle intellektuális szintje különíthető el, amellett, hogy megjelennek az emberevést határozottan cáfoló nézetek, megfogalmazódnak új szempontok is, ilyen az éhezés, a misztikus világkép, az önvád pszichológiai háttere és párhuzamai, az előítéletesség, valamint a jogi bizonyítás kritériumai. Az előítéletesség, a logikai csúsztatás, az olvasók manipulálása azonban továbbra is megmarad, még az emberevésben kételkedő közleményekben is. Egyrészt minden cikk címében „az emberevő cigányok” kitétel szerepel. Másrészt, az emberevést kétségbe vonó vagy határozottan cáfoló cikkek szerzői is „a cigányt” egy pszichológiailag degenerált fajnak tartják, és ezzel nem gyengítik, hanem erősítik „az emberevő cigány” metaforáját.

³⁹ Sem a sajtóban, sem a szakértői véleményekben, sem a bírósági tárgyaláson nem merült fel, hogy a cigányoknak a nem természetes úton bekövetkező halállal kapcsolatos és egyéb hiedelmei befolyásolhatták a viselkedésüket (például félelem attól, hogy a felakasztott ember visszajáró szellemmé, mulová válhat).

1927. március derekán a publicisták többsége, hívők és kétkedők egyaránt, jogi, etnológiai és történelmi párhuzamokat, analógiákat keresett. Meg is találták ezeket a Bibliában, az Odüsszeiában, Hérodotosznál, Szent Hieronymusnál és az 1920-as években kannibálként ismert afrikai, ázsiai, amerikai és ausztráliai népeknél. A példák segítségével vált a kannibalizmus problémája a kor közege számára értelmezhetővé mint ősidők óta létező kultúrhistoriai jelenség, ugyanakkor a példák ereje még a hívők számára sem adott kielégítő magyarázatot a letartóztatott cigányok viselkedésére.

Amikor az emberevés vádjáról egyre inkább kiderült, hogy valótlan, és kevésbé lehet belőle szenzációt gyártani, a cigányok iránti érdeklődés lanyhult, illetve más irányba fordult. 1927 májusa és 1929 májusa között, azaz a főtárgyalás előtti két évben a cikkek már nem az emberevéssel foglalkoztak, sokkal inkább a cigányok eredetével, nyelvével, zenéjével és a társadalmi integráció kérdésével. Kiderült, hogy hiába írtak össze a cigányokról könyvtárnyi irodalmat, környezetük alig tud róluk valamit, mert nem világos, hogy „mi lesz ebből a népből, amely nem akarózik egyetemi tanárokat, feltalálókat, orvosokat adni az emberiségnek, amikor már a néger is ad. Mi lesz velük, akiktől már a cigányzenét is elvették. Bizony a saxofon, a jazz korszakában jövőjük nem tulságosan látszik rózsásnak”.⁴⁰

Az antropofágia a jogban: büntethetőség és erkölcsi megítélés

A napi- és hetilapokban megjelent cikkek és hírek a szenzációkeltés ellen ható tárgyilagos tájékoztatás és az olvasók számának gyarapodását remélő, hisztérikus hangulatkeltés és tényferdítés szélsőségei között ingadoztak. Még az is előfordult, hogy ugyanabban a lapban, sőt ugyanabban a cikkben egymásnak ellentmondó állításokat fogalmaztak meg.

Az *Esti Kurir* 1927. március 15-i számában, ismeretlen szerző tollából megjelent cikk tárgyilagos hangvétele kivételes volt.⁴¹ A „Mégsem emberevők a boldvavölgyi cigányok” című írás kimondja, hogy az „emberevő cigányok”-ról szóló hírek bejárták ugyan az egész világsajtót

⁴⁰ A cigányok. *Keleti Ujság*, 1927. szeptember 14.

⁴¹ Mégsem emberevők a boldvavölgyi cigányok. *Esti Kurir*, 1927. március 15.

„a nagy szenzáció azonban már nem egészen hitelképes”.⁴² Az emberévés vádjával szembeni érveket is konkrétan számba vették: nem került elő semmiféle tárgyi bizonyíték, ami a cigányok beismerő vallomását megerősítené, nem találtak emberi csontokat; az állítólagos emberévés helyén talált csontok kétséget kizáróan háziállatok csontjai.

1927 márciusában azonban még a jogászok többsége is elhitte az emberévést. A jogi érvelésben és annak sajtókommentárjában nem az emberévés megtörténte volt a lényegi kérdés, hanem a büntethetőség és az erkölcsi megítélés problémája. Március közepén még az a verzió volt a legelterjedtebb, hogy külön megítélés alá esnek a letartóztatott cigányok közül azok, akik gyilkoltak is, s azok, akik nem öltek, de részt vettek a hullák „feldolgozásában és elfogyasztásában”. A büntetőjogászok a legbőszebb keresés ellenére sem találták egyik esetre sem a megfelelő paragrafust. Az európai büntetőtörvények nem tartalmaztak olyan tételt, amely az antropofágiára mint *sui generis* bűncselekményre vonatkozott volna.

A legtöbb európai állam modern büntetőjogi kódexe, köztük a hazai Csemegi-kódex is, a 19. század második felében született. Az emberévés deliktuma fel sem merült ezek összeállításakor, senki nem gondolta, hogy akadna olyan ember, aki emberhúst enne. A világnak azok a részei, ahol hétköznapi viselkedési normaként élt a kannibalizmus, meglehetősen távol voltak, és arra sem emlékeztek már, hogy a 17. századi európai orvosi gyakorlatban homeopátiás célból adtak betegeknek halott emberek szerveiből készített gyógyszert.

A gyilkosságban részesnek tartott cigányok esetében az emberévés jogilag megkerülhető volt azzal, hogy gyilkosságért büntetik meg őket, az emberévést pedig erkölcsileg elítélik. A nagyobb fejtörést azok okozták, akik nem gyilkoltak, de a beismerő vallomások szerint feldarabolták a hullákat, és emberhúst ettek. Róluk háromféle jogi álláspont alakult ki. Az egyik szerint bűnpártolásban vétkesek. A vélemények másik csoportja a becsületre vonatkozó törvény megsértése miatt – mint hullagyalázókat – tartotta őket elítélhetőnek. A harmadik nézet az emberévést *sui generis* bűncselekménynek és erkölcsileg mélyen elítélendőnek gondolta, de jogszabály hiányában nem tartotta büntethetőnek.⁴³

További magyarázatot a publicisták némelyike a kemencei perben vélt fellelni, mások pedig néhány évtizedes párhuzamokban.

⁴² Nagyváradon ugyanekkor még csak az első hírek közlésénél tartottak, vagyis kilenc-tíz napos fáziskésésben voltak Kassához és Budapesthez képest. Távollabbi és kisebb helyeken pedig még nagyobb lehetett ez a csúszás.

⁴³ Büntethető-e a kannibalizmus? *Kassai Napló*, 1927. március 15.

Az 1782-es honti antropofágia per Várnai Sándor 1903-ban megjelent cikkéből és Vajna Károly 1907-ben kiadott könyvéből volt ismert Magyarországon. Ők még tanulmányozhatták Hont vármegye levéltárát, amelyet – nem véletlenül – éppen a kassai per idején az Ipolyba szórtak a szlovákok.⁴⁴ Annak ellenére, hogy mindketten a korszellem sajátosságait tükröző esetként idézték fel a kemencei törvényszéken történeteket, felhívták a figyelmet a jogi dilemmákra és arra is, hogy az emberevés nem történt meg, s a köztudatban ellentmondásos kép élt a honti perről. A népi emlékezetben a honti cigányok mint gyermekevők maradtak meg, illetve az emberevés általánosítódott a cigányokra, leginkább a kolompárokra. A 18. század végi mágikus képzelet vélelmeit és a valóságos tényeket a 20. századi ember sem tudta, a hatásvadász modern sajtó pedig gyakran nem is akarta különválasztani.

1927. március elején, közvetlenül az emberevés hírének felröppenése után a kemencei bűnperről még úgy írtak, mint a cigányok emberevésének és kegyetlenségének történeti példájáról. Kun Andor például a *Magyar Hírlap* március 6-i számában:⁴⁵ „...Kemence, Bát és Cáb községekben azon érték a cigányokat, hogy kis gyermekeket agyonütnek, megsütnek és megesznek és akkor háromszázhusz cigányt vert agyon a falvak népe.”

1927. március 13-án jelent meg először teljes cikk az 1782-es perről, Turnowsky Sándortól a *Keleti Újság*ban.⁴⁶ Turnowsky volt az egyetlen, aki általánosító elmarasztalás nélkül, nem a kannibállá nyilvánított cigányokban, hanem a kannibállá nyilvánító környezetben kereste a magyarázatot. Az ő írásában erőteljes hangváltás történik, cáfolja a szenzáció múltbeli bizonyíthatóságát, az 1782-es per számára nem az emberevés alátámasztásához, hanem az előítéletesség és a tömegpszichózis működésének, ismétlődésének megismeréséhez szolgáló történeti adalék. Ő von először párhuzamot a cigányok elleni emberevés vád és a zsidók elleni vérvád között: „A nomád cigányokat évszázadok óta világszerte üldözik az emberevés vádjával, mely sok tekintetben hasonlatos a zsidóüldözések ürügyeül szolgáló vérvádhoz. Nincs kizárva, hogy most is ilyen babonás előítéletből fakadó váddal állunk szemben.”

További fontos észrevétele, hogy a híradásokból nem lehet megállapítani, milyen körülmények között ismerték be a cigányok az emberévést. Úgy véli, hogy az emberevés hiedelme 1782 óta lappangott a

⁴⁴ Soós István szíves szóbeli közlése.

⁴⁵ Kun Andor: Az abaúji emberevő cigányok elődei. *Magyar Hírlap*, 1927. március 6.

⁴⁶ Turnowsky Sándor: Emberevő cigányok másfélszáz év előtt. *Keleti Újság*, 1927. március 13.

Hont megyéhez nagyon közel eső Abaújban is, s most új életre támadt. Az okokat csak lélektani módszerekkel lehetne feltárni, s e vonatkozásban is történeti párhuzamként kínálkozik a kemencei per. Konklúziója: most is ugyanúgy ki fog derülni, hogy az emberevés vádjá „vénaszszonyok beteg fantáziájának szüleménye”.

Több oldalról, szisztematikusan, tudományosan megalapozott érvekkel, nem a napilapok publicisztikai stílusában cáfolta az emberevést, 1927. április 15-én a *Jogtudományi Közönyben* kiadott dolgozatában Gábor Gyula budapesti ügyvéd.⁴⁷ Ő is felidézte a honti pert, amely szerinte nem hozta volna lázba egész Európát, ha csupán lopásokról, rablógyilkosságokról és a cigányok kivégzéséről lett volna szó. A rettenetes megdöbbenést az emberevés váltotta ki. Annál is inkább, mert az úgynevezett kultúrállamokban az emberevés ismeretlen mint büntetendő cselekmény. A magyarországi büntetőjog sem ismeri az emberevés deliktumát. Felidézte a magyar történelemből a tatárjárás utáni és a 17. század eleji éveket, amikor végszükségben, élelemhiány miatt embert ettek, valamint néhány, tankönyvekbe is bekerült büntetőjogi precedenst a közelmúltból. Az angliai úgynevezett Mignonett-eset és az ausztriai úgynevezett marburgi emberevő házaspár példáján keresztül veti fel a bizonyíthatóság és a büntethetőség problémáját.

1881. július 5-én a Mignonett nevű jacht hajótörést szenvedett. A személyzet három életben maradt tagja heteken át hanyódott egy csónakban a nyílt tengeren. Nyolc nap után a kapitány és a kormányos leszúrták a beteg hajósinast és megették. Londonban az esküdtszék halálra ítélte őket, amit kegyelemből kényszermunkára változtattak. Az ítélet alapja azonban nem az emberevés, hanem a gyilkosság volt.

1900 májusában az ausztriai Prassdorfbán eltűnt egy házaspár leánya, a szülőket gyilkossággal vádolták meg. A szülők beismerték a gyilkosságot, sőt, azt is, hogy feldarabolták, megsütötték és megették gyermeküket. Maria Bratuschát három évi börtönre, Franz Bratuschát pedig halálra ítélték, amit aztán életfogytiglani börtönre változtattak. 1903-ban a leányt viszont egy börtönben a legjobb egészségben találták meg. A szülők beismerő vallomására sohasem született magyarázat, az orvosszakértők ugyanis teljesen épelméjűnek találták mindkettejüket.

A honti és a kassai vádlottak vallomásainak elemzése is azt mutatja, hogy nem követték el, amit beismertek – mondja Gábor. A cigányok „psychopatológiailag megmagyarázható szuggesztív hatása alatt tettek önbeismerő vallomásokat.” A deliktumot sablonszerűen egyformán adják elő. Csaknem mindegyikük azt vallja, hogy a megevett emberek

⁴⁷ Gábor Gyula: Emberevő cigányok. *Jogtudományi Közöny*, 1927. április 15.

csontját elégették, ami lehetetlen, mert a Siemens-kemencében is ezer foknál nagyobb hőmérséklet szükséges hozzá. Nem is találtak egyetlen hullát vagy csontvázat sem. Amikor néhány cigány azt vallotta, hogy a csontokat elásták, az általuk mutatott helyen az erdőben nem volt semmi. Tehát tárgyi bizonyítékok sincsenek.

Gábor Gyula jogi érveléssel ugyan kizárja az emberevést, a cigányokat azonban egy „degenerált faj”-nak tartja, amely „hajlamos a hisztérikus befolyásokra”, szerinte ezért vallottak a kassai cigányok önmagukra, s ezért adtak elő képtelenségeket.

1929 áprilisában, amikor ismertté vált a cigányok tárgyalásának időpontja, újra felerősödött a sajtó érdeklődése a per és az emberevés kérdése iránt. A Pozsonyban megjelenő *Híradó* és a *Pesti Napló* (ugyanazt a szöveget közlik 3 nap különbséggel)⁴⁸ járt az élen annak hangoztatásában, hogy ezzel a perrel az emberiség egyik legszomorúbb jelene következett be, „minden idők legborzalmasabb bűnyüvének tárgyalását kezdi meg a kassai esküdtszék”. Továbbra is olyan kontextusban állították be az esetet, mintha az emberevés lenne a fővád, amely mögött a gyilkosságok és rablások sorozata szinte jelentéktelennek bizonyul. A törvényszéki tárgyalás megkezdése előtti hetekben pedig arról értekeznek, hogy a cigányok nem tudnak írni és olvasni, sőt imádkozni sem. Mivel azonban a kannibalizmus mint bűncselekmény nem létezett a büntetőjogban, a cigányok pedig visszavonták az emberevésre vonatkozó beismerő vallomásukat, a sajtó is kénytelen volt szembenézni az ebből adódó konklúzióval:⁴⁹ „Ez a tény [a vádiratban nem szerepel az emberevés], minden bizonnyal az egész világ közvéleményében nagy meglepetést fog kelteni, mert a szepsii cigányok bűnperétől mindenki a huszadik század kannibalizmusának felmerülését várta. A világsajtóban megjelent közlemények ilyen arányban csigázták fel az érdeklődést s azért a kassai esküdtszéki főtárgyalás bizonyára nagy csalódást fog hozni.”

A vádiratban szereplő rablógyilkosságok sem a közvéleményt, sem a tudósítókat nem érdekelték, még akkor sem, amikor a bíróságon a cigányok váratlanul újabbakat vallottak be, és amelyekről nem lehetett tudni, hogy valóban ők követték-e el azokat. „Az érdeklődés egyetlen nagy kérdés felé koncentrálódik: mennyiben nyert beigazolást az

⁴⁸ Négy és fél mázsa irat gyűlt össze az emberevő szepsii cigányok bűnpörében. *Híradó*, 1929. április 18.; Négy és fél mázsa irat gyűlt össze az emberevő cigányok bűnperében. *Pesti Napló*, 1929. április 21. Mindkét cikket Herczeg Gábor írta H. G. monogrammal.

⁴⁹ Egerszegi László: Ondecskó Lajos 14 éves iskolásfiú kirablása és meggyilkolása a szepsii cigánydráma legmegdöbbentőbb jelene. *Híradó*, 1929. május 19.

emberevés vádja, amelyet a vád tárgyává nem is tettek, miután a kannibalizmusra nem található paragrafus a törvénykönyvben.”⁵⁰

Móricz táblabíró az első napról megjelent sajtóhíreket olvasva, a tárgyalás második napján magyar és német nyelven szózatot intézett a sajtó képviselőihez, hogy lapjaiknak a valóságnak megfelelő tudósításokat küldjenek. Ennek ellenére a lapok továbbra is úgy írtak a per-ről, mintha az emberevés megtörtént volna, és csupán formai okból maradt ki a vádiratból. Sőt, a *Magyarság* publicistája úgy fogalmazott még május 24-én is, mintha az emberevés ténylegesen szerepelne az ügyészség vádjai között: „A szörnyű bűnhalmazatban, amellyel a cseh államügyészség [!] a cigányokat vádolja, természetesen az emberevés vádja érdekel legjobban mindenkit és igen érdekes, ami ekörül a vád körül történik. Móricz József dr. táblabíró, a főtárgyalás elnöke, ugy nyilatkozott, hogy az emberevést még csak említeni sem engedi a tárgyalás során, mert a vizsgálat erre nem produkált elfogadható bizonyítékot. A bíróság éberem ügyel arra, hogy ez a vádpont teljesen lekerüljön a napirendről és minél kevesebbet emlegessék a tárgyalással kapcsolatban, úgy látszik, felsőbb rendeletre. Emberevésért törvényes büntetést kiszabni nem lehet, olyanféle bűncselekmény ez, mint a spártaiaknál az apagyilkosság volt: emberevés büntetése büntetési tételt sehol sem találunk a modern államok törvénykönyveiben. A vád tehát csupán a legnagyobb mértékben kompromittálná az itteni rendszert.”⁵¹

A cigányok ugyanakkor teljes bizonytalanságban tartották a törvényszéket, a közvéleményt és a sajtót is. Az 1927-es vallomásokról kétséget kizáróan kiderült, hogy kényszer hatására születtek, ám a cigányok a tárgyalás idején hol színes történetekbe ágyazva beismerték, hol pedig szélsőségesen tagadták az emberevést, sőt még azt is, hogy azt korábban beismerték. Filke az egyik tárgyalás szünetében bohózatba illően azzal „szórakoztatta” az újságírókat, hogy elmesélte, miként főztek meg lábasban parázson két-három áldozatot, bizonygatva, hogy nem most találja ki a történetet, miközben a többi cigány őt hazugnak nevezte.⁵²

A törvényszéki elnök és az államügyészség szándéka megghiúsult: ha vádként nem is, de a vádlottak lelkiállapotának és szavahihetőségének fontos tényezőjeként mégis szóba került az emberevés, elsősorban Mihályfalvi János fogházfelügyelő és Izsóf Péter vizsgálóbíró vallomásaiban. Mindketten megerősítették, hogy a cigányok korábban beismerték

⁵⁰ Az emberevő cigányok portréi a kassai főtárgyalás tükrében. *Magyar Hírlap*, 1929. május 23.

⁵¹ A szeptemberi cigányok bűnpöréneke tárgyalásán a cseh hatóságok tiltakoznak az emberevés vádja ellen. *Magyarság*, 1929. május 24.

⁵² Filke elbeszéli, hogyan ettek emberhúst. *Az Est*, 1929. május 23.

az emberevést. A tárgyalás negyedik napján Filke ismét elmondta, hogy a csendőrök jelenlétének hatására vallotta magára az emberevést, s ezután a többi cigány is ehhez tartotta magát. Ekkor úgy adták elő a történetet, hogy a kannibalizmus legendáját Hudák József, az egyik cigány találta ki.⁵³ Amikor a tárgyalás ötödik napján, május 25-én a cigányok egyik védője, Adler Rezső a tanúként meghallgatott Krajcz Róbert vizsgálóbíró⁵⁴ az emberevésről és a cigányok beszámíthatóságáról akarta kérdezni, Móricz elnök erélyesen rendre utasította: „Nem engedtem, hogy újra felvessék ezt a kérdést. ... ez a kérdés le van tárgyalva, megtiltom, hogy tovább foglalkozzanak vele.”⁵⁵

Május 26-án tett vallomást a kassai elmeógyógyintézet főorvosa, a per egyik elmeorvos szakértője, Jaroslav Stuchlik, aki a modern pszichológia szemszögéből elemezte a cigányok emberevési önvádját. Az emberelés lehetséges analitikus magyarázatai közül egyiket sem tartotta érvényesnek a cigányok esetére: sem élelemhiányból, sem szexuális indíttatásból, sem csordaösztönből, sem gyerekes kegyetlenségből nem ehettek embert, s nem adott hozzá alapot a cigányok erkölcsi beállítottsága és szokásrendszere sem. A jogi érveket megerősítve ezúttal dr. Stuchlik explicite kimondta: „ezek a cigányok egyáltalán nem ettek semmiféle emberhúst.”⁵⁶ Annak elsődleges okát, hogy a cigányok miért vallották mégis magukra az emberevést, a „feltűnési viselkedés”-ben látta.

A tárgyaláson ezután már nem került napirendre az emberevés kérdése, és a téma visszaszorul a sajtóban is. Herczeg Gábor május 22-én már a külföldi tudósítók erkölcstelen módszereiről ír: a külföldi újságírók ismeretlen cigányokról találomra készített fotókat küldenek haza illusztrálva az „emberevő” cigányt. Amikor viszont a tárgyalóteremben már nem téma a kannibalizmus, a világlapok tudósítói közül mindössze ketten maradnak, a többiek a Berger-kávéházban römiznek.

⁵³ Tisztázni kell, hogy élnek-e közöttünk emberevők s kényelmi szempontokból nem szabad elejteni azt a vádat, amelyre az egész világ lelkiismerete figyel. *Hiradó*, 1929. május 24.; A sepsii cigányok tagadják az emberevést. *Bácsmezei Napló*, 1929. május 25.; Mihályfalvi fogházfelügyelő vallomása a cigányok emberevéséről. *Az Est*, 1929. május 25.

⁵⁴ Izsóf Péter 1927-ben belebetegedett az ügybe és szanatóriumba került, Krajcz Péter váltotta fel. A *Hiradó*ban Krajcznak nevezik, *Az Est*ben Kreisznek. Az 1939–1940. évi iratokban Kreisznek.

⁵⁵ Móricz elnök megtiltotta a védelemnek, hogy az emberevés kényes kérdését újra felvesse. *Hiradó*, 1929. május 26.

⁵⁶ Stuchlik dr., a cigányper elmeszakértője nyilatkozik a kannibalizmus lélektani feltevéseiről. *Hiradó*, 1929. május 27.

Kannibalizmus és kultúrfölény

Az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiban a cigányok sajátos kettős helyzetben találták magukat: a gazdaságilag fejlett területeken megmaradtak a független vándorló közösségek, s kirekesztő politika sújtotta őket; a gazdaságilag fejletlenebb területeken viszont erősebben integrálódtak, s türelmesebb politika érvényesült velük szemben.⁵⁷ A kétféle modell Csehszlovákiában az 1920-as években párhuzamosan élt egymás mellett, ugyanakkor ebben az időszakban kiéleződtek a társadalmi konfliktusok is.⁵⁸ Ehhez még hozzáadódott, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai között is élesek voltak a politikai konfliktusok, különösen a kisantant megalakulását követően. A szépsi cigányok letartóztatása tehát egy súlyos válságidőszakban történt, éppen akkor, amikor a nagy gazdasági világválság előjeleként összeomlott a világ gabonapiaca. Ebben a helyzetben a sajtómizéria és az ennek nyomán terjedő mendemondák viharos gyorsasággal dagadtak hisztériává, s ebből a kisantant országainak vezetői – főként a csehek és a románok – igyekeztek is politikai tőkét kovácsolni.

A cseh lapok ténynek fogadták el az emberevést, és a boldvavölgyi cigányok ügyét arra használták fel, hogy éles támadást indítsanak a magyarok ellen: az emberevést úgy állították be, mint a régi (1918 előtti) magyar közigazgatás itt maradt következményét.

1927. március második felében már tombolt a sajtóháború. Március 20-án nyilatkozott a *Magyarság* című lapban Jehlicska Ferenc, volt prágai képviselő.⁵⁹ Nem mondta ki, hogy az emberevés vádja nem igaz, viszont a cseh sajtó logikájával és kontextusával szembeállított egy másikat: eszerint megtörtént ugyan az emberevés, ezért viszont nem a magyarok, hanem a csehek a felelősek. Ekkortól fogva erősödik fel a cikkekben a népkarakterizálás, s a politikai hisztériaketlés gesztusa. Jehlicska így nyilatkozott: „Ha tehát most a Felvidéken emberhusevésre adta magát a cigány, annak csak a rezsinváltozásban lehet az oka. Ugy is van. A csehek rövid nyolc esztendő alatt kifosztották, kiették a Felvidéket, lakosságát koldusbotra juttatták. Manapság tyuk, liba,

⁵⁷ Will Guy nyomán Binder 2007, 4.

⁵⁸ Barany 2000, 105. és Binder 2007, 4.

⁵⁹ A cikk címe: „Jehlicska Ferenc az emberevő cigányokról, a macskaevő csehekről és a lázongó Felvidékről”. Jehlicska Ferenc (1879–1939), teológiai és jogbölcseleti tanár és szakíró. 1918-tól Csehszlovákiában élt, 1919-ben a pozsonyi egyetem kormánybiztosává nevezte ki a cseh kormány. A szlovák állami önállóság híve volt, s ezért eljárást indítottak ellene. 1921-ben Lengyelországba, majd az USA-ba emigrált. 1928-tól Bécsben élt, és a szlovák autonómiáért folytatott propagandát.

kacsa a rendes polgárnak sem jut, annál kevésbé a cigánynak. Minden csibéért, minden kacsaért külön adót kell fizetni, ugyhogy csak kevesen tartanak baromfit; akik pedig tartanak, azok úgy őrzik, hogy a cigány nem férhet hozzá. De dög sem jut a cigánynak, mert a nép nagy nyomorában maga fogyasztja el a dögot. Hátra vannak még a szabadon mozgó állatok: a kutya meg a macska. Igenám, de ezeket a csehek eszik meg, ugyhogy a cigány ily peccenyéhez sem jut. Ez nem tréfa, nem is rágalom, hanem valóság, melyről a Felvidéken mindenki tud. Amely faluban a csehek megjelennek, ott tünekezni kezd a kutya meg a macska. A csehek nagyon szeretik a kutya- meg a macskahúst, gombóccal és mártással.”

Az elkövetkező hónapokban a cseh, a román és a magyar sajtóban egyaránt tudni vélték, hogy a másik országban élő cigányok valójában kannibálok, és egyúttal a másik ország, illetve nép civilizálatlanságának bizonyítékát vélték felfedezni a módfelett homályos esetekben. A *Kassai Napló*ban 1927. június 22-én például arról jelent meg egy írás,⁶⁰ hogy Besszarábiában letartóztattak egy gyilkost, aki szintén emberevő, azt sugalmazva ezzel, hogy az ottani nép legalább olyan barbár, mint a szepsi cigányok. A román propaganda-írásokban pedig a magyarokról a 9. század óta élő sztereotípiát elevenítették fel.⁶¹ A lapok azt is sugalmazták, hogy az emberevést az ügyészség felső utasításra ejtette a vádiratból. „A cseh hatóságok nem akarják még az eddigienél is nagyobb mértékben felkelteni az egész világ elszörnyedését és borzadását.”⁶² A per és a külpolitika összefüggéseit legdirektebben a *Pesti Napló* vetette fel, amely május 22-én két cikket is közölt a cigányokról: „Az történt, amit itt mindenki beszél: némely külpolitikai érdeket is megsértettek a cigányok. Az emberevés politikai érdekekbe ütközött. A kultúrförlényébe...”⁶³

Az 1930-as években az emberevés témája kedvelt toposza lett azoknak a román ideológusoknak, akik Németországban és Franciaországban Románia politikai missziójáról és a latin kultúra magasrendűségéről tettek közé cikkeket. A legjellegzetesebben Popp Serboianu fonta bele a cigányok történetébe Magyarország lejáratását. Serboianu visszaem-

⁶⁰ Címe: „Besszarábiában is letartóztattak egy emberevőt”.

⁶¹ A magyarok vért ittak, nyershúst ettek, kivágták ellenségeik szívét és jóízűen megették. (Mire tanítják a magyar gyerekeket a bukaresti iskolákban.). Debreczen. *Keletmagyarországi napló*, 1928. december 7.

⁶² A kassai emberevő cigányok a bíróság előtt. *Magyarság*, 1929. május 22.

⁶³ Szirmai Rezső: Harminc gyilkosságot ismertek be a csendőrök előtt, hatrendbeli emberölésért vonják őket felelősségre és mindent tagadnak a kassai cigányok. *Pesti Napló*, 1929. május 22.

lékezett arra, hogy 1920 őszén a román hadsereg tagjaként a szolnoki csatatéren sok megcsonkított hullát látott, meggyőződése szerint „a cigányok lakmározták fel a levágott testrészeket”. Nyilvánvaló tehát, hogy „az alacsony magyar civilizáció megtűri az emberevő hordákat, a nagy román kultúra nem”.⁶⁴

A magyar sajtó 1939-ben biztosra vette, hogy 1927-ben a cseh csendőrök verték ki a cigányokból az emberevés önvádját, mert a csehek „ezt az esetet is szerették volna felhasználni magyarelles propagandára”. Szándékuk azonban visszájára fordult, s a lejáratódástól félve 1929-ben már nem engedték szóba hozni sem az emberevést, az iratok jelentős részét pedig megsemmisítették.⁶⁵ A *Pesti Magyar Hírlap* is úgy állította be, hogy „a kannibalizmus eltussolása a tárgyaláson politikai manővernek volt tulajdonítható.⁶⁶ Fülöp Dezső, egykori védő, időközben a kassai ügyészség elnöke úgy nyilatkozott, hogy „a szepsi cigányok sohasem voltak emberevők”. Az önvádat a cseh hatóságok brutális vallatási módszereinek tulajdonította. „Mi magyarok ismerjük a sarokba szorított cigány leleményességét, a csehek azonban nem ismerték. Ők hittek a cigányoknak, akik láthatták, hogy mint csodálkoznak el a cseh csendőrök erre a beismerésre és miként szűnik meg nyomban a verés.”⁶⁷ 1939–1940-ben az új vizsgálat és az újratárgyalás idején a magyarországi lapokban a csehekkel szembeni propaganda szempontjai továbbra is erősebben érvényesültek, mint az igazságkeresés.⁶⁸ A sajtóban a cseh kultúra-ideológia lejáratására gyártott ellenideológia domborodott ki, és újra előtérbe került a cigányok iskolázatlansága, műveletlensége, vallástalansága, mint a cseh uralom következménye. Ehhez társult a cseh hatóságok nyomozási rendszerének és vallatási módszereinek bírálata, s ebből született meg a konklúzió, amit nem lehetett megfelelően bizonyítani, miszerint „pofonnal és konyakkal tanították a csehek a szepsi cigányokat az »emberevés« vádjára”.⁶⁹

⁶⁴ Emberevők a magyar cigányok – egy román »tudós« szerint. *Magyarság*, 1935. december 22.

⁶⁵ A kassai emberevő cigányok titkai végre napfényre kerülnek, ha a magyar bíróság újra tárgyalja ügyüket. *Az Est*, 1939. augusztus 8.

⁶⁶ Botcsinálta kannibálok. Hogyan keletkezett emberevés vádja a megvert szepsi cigányok hazugságaiból. *Pesti Magyar Hírlap*, 1939. szeptember 16.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Újrafelvétel a kassai „emberevő” cigányok ügyében. *Magyar Nemzet*, 1939. november 4.

Befejeződött a vizsgálat az emberevő cigányok bűnügyében. *A Mai Nap*, 1940. február 10.

⁶⁹ *A Mai Nap*, 1940. február 12.

Összefoglalás

Nem kétséges, hogy a szepsi cigányok bűncselekményeket követtek el. A történet szereplői a világgazdasági válság időszakának jellegzetes kelet-európai figurái voltak, akikről viszont sohasem derült ki megnyugtatóan, hogy pontosan mit is követtek el, s mit vállaltak magukra a megvetettek tudatlanságával, infantilizmusával, dacos ellenszegülésével és önpusztításával. A cigányok magatartásának, mentalitásának megértése és magyarázata nem lehetséges monogenetikus nyomvonalon. A sajátos pszichoszociális alkat, a nyomortelepi élet és a sajátos szocializáció kérdései nem választhatók el a cigányoknak a nem cigányokhoz való különleges viszonyától, valamint a korszaknak az impériumváltások nyomán felfűtődő gyanakvó, bizalmatlan, hisztérikus légkörétől. Velejárója volt ennek a leegyszerűsítő, misztikumra, irracionálisokra hajló gondolkodás, valamint a társadalmi cselekvésekben az indulati (emocionális) indítékok felerősödése. A szepsi cigányok történetét az emberevési vád extrémizálta, az eljárás azonban a korban nem ment ritkaságszámba. A szepsi cigányok ügyének 1928-as lanyhulásakor egymást érték a *Kassai Napló*ban is a vérvádas tudósítások. 1928. január 14-én számoltak be például Molnár Vilma esetéről, aki azt vallotta, hogy zsidó gazdái meg akarták ölni, hogy vérét a maceszba süssék.⁷⁰ Ez a tudósítás ugyanúgy felhergelte a közvéleményt a zsidók ellen (főleg Szencen és környékén), mint az emberevés híre a cigányok ellen.

Az emberevés önvádjának megszületésében a félelem, a védekezési szándék, a csendőrség és az ügyészség megtévesztésére való törekvés és a nem cigányok által a cigányokról rajzolt karakterre való dacos rájátszás egyaránt szerepet játszott. Az emberevés túldimenzionálódását és általánosítását a sajtó segítette, valamint más cigányok ebben az időben elkövetett bűncselekményei erősítették fel a nem cigányokban azt a vélelmet, hogy a cigányok bármire képesek. Éppen amikor lábra kapott az emberevés híre, 1927. március 6-án a *Kassai Napló* arról is hírt adott, hogy két cigány Szilvás községben agyonvert egy férfit, aki vadházasságban élt a nővérükkel.⁷¹ Két héttel később arról értesülhettek az olvasók, hogy „Cigányok meztelenre vetkőztettek és véresre vertek egy 70 éves asszonyt”, akiről tévesen azt hitték, hogy harmincezer dollár készpénzzel rendelkezik.⁷² 1927 májusában a szolyvai zsidó templomba

⁷⁰ Úgy hízlaltak engem, mint a libát. *Kassai Napló*, 1928. január 14.

⁷¹ Gyilkos cigányok a kassai esküdtszék előtt. *Kassai Napló*, 1927. március 6.

⁷² *Kassai Napló*, 1927. március 22.

betörő cigányokat ítélte el az ungvári törvényszék.⁷³ Három hónappal később Gömörben garázdálkodó cigányokról írtak,⁷⁴ nem sokkal utána pedig Zemplénben elfogott cigány betörőkről.⁷⁵ Különösen szította a cigányokkal szembeni ellenszenvet, amikor Pozsonytól nem messze, Modor mellett az erdei úton cigányok tűzharcot vívtak a csendőrökkel.⁷⁶

Még ha a cigányokról alkotott hiedelmekről beigazolódtak is hamisak, az nem csökkentette a cigányokkal szembeni előítéletességet. Amikor viszont bármilyen bizonytalan, ellenőrizhetetlen vagy az örült-ség határán is átlépő híresztelés erősítette az emberevés lehetőségét, a hisztéria felfokozódott. Budapesten 1927 márciusában elterjedt a hír, hogy a szepsi cigányok közül néhányan a fővárosba szöktek. A rendőrségnek razziát kellett tartania, hogy kiderüljön, csupán mendemondáról van-e szó. Ugyanekkor egy férfi azt állította, hogy ő a szepsi emberevők közé tartozik, róla viszont megállapították, hogy elmebeteg.⁷⁷ 1927. május végén az a hír járta be a sajtót, hogy Chiléből Argentínába szökött át négy fegyenc. A hegyekben napokig bolyongtak élelem nélkül, amikor hárman lerohanták negyedik társukat, és megették. Elfogásuk után „minden lelkiismeret-furdalás nélkül vallották be szörnyű tettüket”.⁷⁸

Móricz József azt írja a többször hivatkozott emlékiratában, hogy az emberevést a szepsiek és ő soha nem hitte el. A cigányokat már 1927 előtt is ismerte, mert egy ideig Szepsiben volt járásbíró. Utólag úgy látta, hogy a Martinek által indított lejáratai szándék visszajára fordult, mert amikor a külföldi lapokban „Emberevők Csehszlovákiában” címmel jelentek meg cikkek, a csehszlovák kormány számára kényelmetlenné vált a szepsi cigányok ügye és „az emberevés vádját szerették volna mindenáron kikapcsolni a bűnper menetéből”. Azt azonban nem mondta ki 1939-ben sem, hogy felsőbb politikai nyomás hatására nem engedte szóba hozni az emberevést. Határozottan azt állította, hogy őt a jogi kritériumok vezérelték, ami indirekt módon esett egybe a csehszlovák kormány érdekével.

Móricz bíró a következő érveket hozta fel az emberevés lehetetlensége mellett: A szepsi cigányok sohasem voltak olyan ínségben, „hogy éhségüket csak embertársaik hulláinak elfogyasztásával tudták volna

⁷³ Rabló cigányok az ungvári törvényszék előtt. *Kassai Napló*, 1927. május 15.

⁷⁴ A cigányharamiák rablóbandája tovább garázdálkodik Gömörben. *Kassai Napló*, 1927. augusztus 12.

⁷⁵ Elfogták Zemplén tizenegy tagú betörőbandáját. *Kassai Napló*, 1927. november 9.

⁷⁶ Csendőrök és cigányok revolveres csatája. *Kassai Napló*, 1928. november 18.

⁷⁷ Én is a szepsi emberevőkhöz tartoztam! *Kassai Napló*, 1927. március 19.

⁷⁸ Emberevő fegyenc. *Kassai Napló*, 1927. május 30.

lecsillapítani". Néhány év alatt annyit loptak, hogy még luxusra is tellett nekik, az egyik rablás után bizonyítottan pezsgőztek. „Már pedig, aki pezsgőzik, arról nagyon bajos feltételezni, hogy a pezsgő mellé pecsenyének emberhúst fogyasszon. Aki ennek az ellenkezőjét állítja, azt sürgősen elmeorvosi megfigyelés alá kell küldeni.”

Nem csupán a szereplők voltak a korszak jellegzetes alakjai, hanem a történetük korabeli megjelenítése is tipikus. A cigányokról úgy mondták ki 1940-ben, hogy nem ettek emberhúst,⁷⁹ hogy a róluk szóló történetet a Bibó István által leírt hisztériakeltés módszereivel, a „hamis realizmus” jellegzetes logikájával, az ok-okozati kapcsolatokon kívüli érveket is bevonva értelmezték, nem igazságot, hanem anekdotikus narratívát teremtve.

Mintegy hetven év elteltével, amikor Arne B. Mann 1995-ben Kassán jelentést készített az Európa Tanácsnak,⁸⁰ az 1929-es per részleteit nem ismerte meg elég körültekintően, és újtára bocsátotta azt a már említett tévedést, hogy a cigányokat a törvényszéken emberevéssel vádolták. A tévedést Zoltan Barany⁸¹ is átvette, mert jól illett koncepciózus teóriájába, és elindított egy, a cigánykutatásokban oly jellemző és oly gyakori kliségyártási folyamatot. Azt, hogy a vádiratban az emberevés nem szerepelt, s a törvényszéken jogi deliktumként az ügyész nem hozta fel, bizonyítottam dolgozatomban. Meggyőződésem szerint igazoltam azt is, hogy a romák/cigányok történelmének eseményeiről, eszmetörténeti jelenségeiről nem lehet elnagyolt koncepciók részeként írni, meg kell becsülni a részleteket, és a források minél teljesebb körű feltárással és kritikai értelmezésével lehet következtésekre jutni, még olyan kérdéseket is új megvilágításba helyezni, amelyek a kutatók számára egyszerűnek és megoldottnak tűntek. Az 1929-es cigányper nem volt koncepció per. Nem döntötték el előre az ítéletet, a tárgyalás nem előre gyártott séma szerint zajlott. A törvényszéki eljárás előkészítése és lebonyolítása, a vádirat megszövegezése és az ítélethozatal a modern európai jogelveknek és joggyakorlatnak megfelelően történt.

Már dolgoztam ennek a tanulmánynak a megírásán, amikor az emberevési vád mítoszának oktondi, a tudományos értelmezés keretein kívül eső aktualitást adott, hogy a *Kapu* című folyóiratban újraközöltek néhány szepsi cigányokról szóló cikket a *Kassai Naplóból*, készpénznek véve az „emberevő cigányok” toposzt. A cikkek azután interne-

⁷⁹ A szepsi-i „emberevő cigányok” – nem ettek emberhúst. *Magyarság*, 1940. február 27.

⁸⁰ *Roma (Gypsies) in Municipalities*, szóbeli jelentés az Európa Tanácsnak (Kassa, 1995. december 9.)

⁸¹ Barany 2000, 105.

tes vándorútra indultak, az emberevés hamis tudatának kíséretében. Nem szándékom csatlakozni a kulturálatlan, elmeháborodott egymásra mutogatáshoz, mindössze a toleráns, humanitárius, józan, önálló gondolkodás nevében szakmai és erkölcsi kötelességemnek tekintem, hogy figyelmeztessenek az önmagában való emberi értékességnek a származástól történő különválasztására, ismét kimondva azt, amit a józanul gondolkodók nyolc évtizeddel ezelőtt is kimondtak: a szépsi cigányok nem ettek embert.

Az emberevés értelmezéséhez William Arens teóriájára támaszkodtam. Arens szerint a kannibalizmus vádja eszköz az elhatárolásra, az erkölcsi alacsonyabb rendűség és a mentális aberráció bizonyítására, a „nem ember”-ként történő meghatározásra. Az 1927. március 5-től megjelent cikkekben a kannibállá nyilvánító, lealacsonyító attitűd megszületésének és kiterjedésének folyamatát követhettük nyomon, amelyben az emberevés és a hozzá társított irracionális, egzotikus motívumok „a cigány” identifikáló tényezőjeként, *differentia specificájaként* értelmeződtek. Bizonytalan reménységet látok arra, hogy újabb nyolcvan esztendő elteltével egy másik szerzőnek ne kelljen majd hasonlóan írni 2009 őszéről.

Irodalom

- Arens, William 1979. *The Man-eating Myth: Anthropology and Anthropophagy*. New York, Oxford University Press.
- Barany, Zoltan 2000. *A kelet-európai cigányság. Rendszerváltás, marginalitás és nemzetiségi politika*. Budapest, Athenaeum Kiadó.
- Binder Máttyás 2007: *A roma identitás gyökerei Kelet-Közép-Európában*. Kézirat.
- Fings, Karola 2001. *Szintik és romák a náci rendszer idején. A „fajelmélettől” a lágerrekig*. 1. Budapest, Pont Kiadó.
- Görög Veronika 1993. A megvetés természetrajza. A cigány alakja az európai népi gondolkodásban. (Adalékok az etnikai sztereotípiák tanulmányozásához). In *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében*. Cigány néprajzi tanulmányok 1. Bódi Zsuzsanna közreműködésével szerkesztette Barna Gábor. Salgótarján, 98–116.
- Hajdu Lajos 1996. A honti emberevő per. *Rubicon*, 6. szám, 12–14.
- Horváth Rudolf 1979. *A magyarországi kóbor cigányok eredete, életmódja, szokásai*. Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta Bencze Árpád. *Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József nominatae* 4. Szeged.
- Karsai László – Soós István 1987. Cigányok, történelem, valóság. *Élet és Irodalom*, 19. szám, 10.
- Karsai László 1992. *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945. Út a cigány Holocausthoz*. Budapest, Cserépfalvi.
- Kenrick, Donald – Puxon, Grattan 2001. *Cigányok a horogkereszt alatt*. Budapest, Pont Kiadó.

- Küllös Imola 2003. *Cigányok a régi magyar közköltészetben a XVII. századtól a reformkorig*. Szerkesztette Kalányosné László Julianna. Szekszárd, Romológiai Kutatóintézet Közleményei 9.
- Loss Sándor – Szilágyi István 2001. A „cigány per”. *Beszélő*, 6. évfolyam, 4. szám, április.
- Máté Mihály – Máté Magdolna 1995. *Embrevésről és cigányokról a XX. századi magyar sajtóban*. Évfolyamdolgozat. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, Posztgraduális Romológia Szak. Kaposvár.
- Nagy Pál 1998. *A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában*. Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Kiadója.
- Nagy Pál 2000. *Cigányperek Magyarországon. I. Korai perek (1506/1534–1715)*. Romológia Szeminárium. Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 1. Sorozatszerkesztő: Forray R. Katalin. Pécs, PTE BTK.
- Nagy Pál 2001. *Cigányperek a Dél-Dunántúlon 1796–1847*. Romológiai Kutatóintézet Közleményei 6. Szerkesztette Gémes Balázs. Szekszárd.
- Nagy Pál 2002. *Cigányperek Magyarországon. II. 1715–1758*. Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok. 9. Sorozatszerkesztő Cserti Csapó Tibor. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, BTK, Romológia Tanszék.
- Nagy Pál 2002. *Cigányperek Magyarországon (1758–1787)*. Romológiai Kutatóintézet Közleményei 7. Szerkesztette Kalányosné László Julianna. Szekszárd.
- Paár Ádám 2008. Cigány embrevők? Egy per tanulságai: epizód a 18. századi magyar-cigány együttélés történetéből. *Kultúra és Közösség*, 1. szám, 13–19.
- Pelle János 1995. *Az utolsó vérvádak*. Az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció kelet-európai történetéből. Budapest, Pelikán Kiadó.
- Pócs Éva 2003. *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán. Válogatott tanulmányok I*. Budapest, L'Harmattan.
- Pomogyi László 1995. *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, Osiris–Századvég.
- Puskás Péter – Végh József 1998. *Előítélet és vérvád*. Az „embrevő” cigányok pere. H. n., Mikszáth Kiadó.
- Sumner, William Graham 1978. Kannibalizmus. In *Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Szabóné Kármán Judit 2003. *A szépsi „embrevő” cigányok a Kassai Napló 1927. évi híradásaiban*. Évfolyamdolgozat. PTE, Romológia Tanszék, DLK. 2. évfolyam.
- Thán Judit 2003. *A kassai cigányok „rémtettei” a Csongrád vármegyei sajtóban 1927-ben*. Évfolyamdolgozat. PTE, Romológia Tanszék, DLK. 2. évfolyam.
- Tóth G. Péter 2003. Embrevők – törökverők. A magyarokról kialakított sztereotip képek és a végvidéki lakomák kérdése. In Pócs Éva (szerk.): *Folyamatok és fordulópontok. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. Budapest, L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék.
- Vajna Károly 1907. *Hazai régi büntetések*. Budapest.
- Várnai Sándor 1903. Emberi dokumentumok. *Új Magyar Szemle*, 112–120.